

Hat törvényhatósági jogú város székházépítési pályázata

Hivatalszervezés és helyigény

Megyeri-Pálffi Zoltán^{1*} – Marótzky Katalin²

¹ PhD (jogtörténet), PhD-hallgató. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 1111 Budapest, Műgyetem rkp. 3. K II. 82. E-mail: mpzoltan@gmail.com

² PhD, egyetemi docens. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 1111 Budapest, Műgyetem rkp. 3. K II. 82. Tel.: (+36-1) 463-1330. E-mail: marotzy.katalin@epk.bme.hu

EREDETI KÖZLEMÉNY

Beérkezett: 2020. november 9. • Elfogadva: 2021. február 2.

Online First megjelenése: 2021. június 08.

© 2021 A Szerzők

ÖSSZEFOGLALÓ

A magyar nagyvárosok városházái – amelyek többsége a magyar historizmus legszebb építészeti emlékei közé tartozik – jól reprezentálják azt a robbanásszerű polgárosodást és modernizációt, amely az Osztrák–Magyar Monarchia (1867) létrejöttével bekövetkező változások velejárója volt.

Tanulmányunkban a korszak építészeti tendenciáinak megismeréséhez kívánunk egy új szempontot adni: a nagy városházák térszervezetét vizsgáljuk meg a közigazgatási struktúra történeti alakulásának fényében. Ezzel az elemzéssel egyúttal az adminisztráció és az építészet sajátos viszonyrendszerét is megvilágítjuk.

A vizsgálat alapját a dualizmus korának magyar építészeti szaksajtójában közölt hat törvényhatósági jogú város részletesebb pályázati dokumentációja adja, amely látványosan tükrözi a korszak városháza-építészeti tendenciáit. Győr (1893–1894), Pécs (1902–1903), Marosvásárhely (1905), Szabadka (1906), Pozsony (1907) és Kolozsvár (1910) városi székházainak tervpályázati anyagát dolgoztuk fel, aminek köszönhetően a városháza mint jelentős közigazgatási épülettípust elemeztük az építészeti funkció és a helyigény relációjában. Így – a legnagyobb városházák pályázatain keresztül – a kor városházáinak mint adminisztratív épületeknek – ismert építészeti reprezentativitása mellett – alaprajzi rendszerükben, helyiségstruktúrájukban megfigyelhető speciális vonásait rajzolhatjuk fel.

KULCSSZAVAK

városháza, városok, törvényhatósági jogú város, dualizmus, Osztrák–Magyar Monarchia, közigazgatás, közigazgatástörténet, tervpályázat, építészeti pályázat, építészettörténet

* Levelező szerző

BEVEZETÉS

A városházák mint reprezentatív és nem utolsósorban adminisztratív épületek alaprajzi rendszerükben, helyiségstruktúrájukban – más középületekhez képest – speciális vonásokkal rendelkeznek. E sajátosságok építészeti értékeléséhez – a városházák településen betöltött szerepe mellett – építészetileg segítő támpontokat adnak az építési programok, amelyeket elsősorban a pályázatokból ismerhetünk. A dualizmus korának magyar építészeti szaksajtójában hat törvényhatósági jogú város részletesebb pályázati dokumentációja található meg. Ezek: Győr (1893–1894), Pécs (1902–1903), Marosvásárhely (1905), Szabadka (1906), Pozsony (1907) és Kolozsvár (1910). E két utóbbi város pályázata végül eredménytelenül zárult abban a tekintetben, hogy nem épült új városháza a településen, ettől függetlenül azonban a pályázati anyag – a hasonló városok tervversenyével együtt – tükrözi a városházák működésének helyigényét. Elemzésünkben a közigazgatási struktúra történeti alakulásának fényében vizsgáljuk meg a térszervezetet, amellyel egyúttal az adminisztráció és az építészet sajátos viszonyrendszerét világítjuk meg.

KÖZIGAZGATÁSTÖRTÉNETI HÁTTÉR

A dualizmus kori közigazgatási szervezet jelentős átalakításon esett át, ami azt jelentette, hogy az 1848 előtti rendi viszonyokon alapuló, majd az 1849 utáni császári igazgatást „kiheverő” struktúra a korszerű, polgári államok közigazgatásának karakterét nyerte el.

A polgári állam velejárója az államhatalmi ágak elválasztása, amelynek egyik alapvető jogszabályi alapját jelentette a 1869. évi IV. törvénycikk. Ennek 1. §-a elválasztotta egymástól az igazgatási és az igazságszolgáltatási tevékenységeket. A jogszabály a bírói hatalom gyakorlását volt hivatott rendezni, de első rendelkezésével a közigazgatás modernizációját is elindította a maga útján.

1870–1871-ben elkészültek azok a törvények, amelyek alapjaiban – de egyes hagyományos elemek megtartásával – átalakították a korábbi közigazgatási szervezetrendszert. E jogszabályok körében az 1870. évi XLII. törvénycikk hozta létre a modern kori törvényhatóságokat, körükben a vármegyéket, a törvényhatósági joggal felruházott városokat és harmadikként a székesfővárost, amelyről később külön törvény is rendelkezett.¹

Ezek a középfokú, általános hatáskörű közhatóságok a következő évtizedekben részelemeikben tovább formálódtak, így leginkább 1876-ban,² 1886-ban,³ 1907-ben⁴ és 1929-ben⁵ alakult szervezetük, illetve működésük markánsabban, de a rendszer 1950-ig, a szovjet típusú tanácsi

¹ Lásd: 1872. évi XXXVI. törvénycikk Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről.

² Az 1876. évi VI. törvénycikkkel létrejött a közigazgatási bizottság mint kisebb, operatív testületi szerv a törvényhatóságoknál.

³ Az 1886. évi XXI. törvénycikk újra rendezte a törvényhatóságokat, formailag az 1870-es szabályozás hatályon kívül helyezésével, de tartalmilag annak jelentős fenntartásával, azonban a központi, belügyminiszteri hatáskörök megerősítésével az önkormányzatiság rovására.

⁴ Az 1907. évi LX. törvénycikk, az ún. garanciális panasz bevezetésével a törvényhatóságok megkapták a jogot, hogy a törvénytelen rendeletek ellen panasszal fordulhattak a közigazgatási bírósághoz.

⁵ Az 1929. évi XXX. törvénycikk a Horthy-korszak közigazgatási racionalizációs folyamatának eredménye, amely jelentősen érintette a törvényhatóságok szervezetét és működését.

struktúra bevezetéséig fennállt. Ekképpen a polgári korszak önkormányzatiságának meghatározó elemei voltak.

A helyi öngazgatási és hatósági ügyeket intéző törvényhatóságok feladatai a 19. század utolsó két évtizedében – összefüggésben a gazdasági, politikai és társadalmi változásokkal – megsohasodtak, így nem meglepő a jelenség, hogy a monarchia korában huzamosabb ideig létező 26 törvényhatósági jogú város közül 18 vezetősége gondolta úgy, hogy új városházát épít. Miként bevezetőnkben utaltunk rá, hat olyan városházi tervpályázat jelent meg a korabeli szakajtóban, amely alapján rekonstruálni tudjuk a törvényhatósági jogú városok székházépületeinek helyigényét a hivatali struktúra tekintetében.

Mindennek érdekében érdemes elsőként a korszak pályázatairól általában, majd a kiemelt hat pályázatról részleteiben szót ejteni.

ÉPÍTÉSZETI PÁLYÁZATOK A DUALIZMUS KORÁBAN

A dualizmus korának építkezéseivel az 1880-as évektől lett egyre népszerűbb a pályázat, s inkább a korszak második felében – a 20. század elejére egy fejlettebb szintet elérve – fonódott össze szorosan azokkal.⁶ A *Magyar Mérnök- és Építész Egylet*⁷ (MMÉE) mint érdekképviselői szerv által figyelemmel kísért, s gyakran koordinált építészeti tervpályázatok elsősorban a középítkezéseket érintették, magánberuházások esetében ritkán került sor versenyre.⁸ A pályázatok általános jellegzetességei⁹ – természetesen – az általunk vizsgált törvényhatósági jogú városok székházainak tervversenyénél is megfigyelhetők. Esetükben a város testületi szerveinek döntése nyomán megszületett pályázati hirdetményt a polgármester tette közzé. A kapcsolódó építési programot pedig a városi főmérnök és hivatala állította össze rendszerint egyeztetve a város egyéb szerveivel.¹⁰ Ezek az építési programok tárják elénk az építendő városházák helyiségigényét. Ezek mellett a díjazás is fontos elemét képezte a versenykiírásoknak csakúgy, mint a költségek meghatározása.

A nyilvánosan – napi- és szaklapokban – megjelent pályázati felhívásokra a megjelölt határidőig várták pályázók dokumentumait. A beérkezett művek értékelését egy külön bizottságra, esetenként albizottságra bízta, amely a kiíró város és az építészeti érdekképviselői tagokból álló zsűrit jelentette. Ez a testület bontotta fel a határidőre beérkezett jelígyes pályaműveket és csak eredményesség – helyezés vagy megvétel – esetén tárta fel a pályázó személyének kilétét. A bírálók javaslata alapján a városok esetében a közgyűlés döntött végül a megbízás odaítéléséről, vagy további nyílt, alkalmanként meghívásos pályázati fordulók meghirdetéséről.

A tervpályázatok fontos lehetőséget jelentettek mind a város, mind az építésszakma számára. Az előbbi ekképp egy, a kort esztétikailag és műszakilag is reprezentáló székházat nyerhetett az építészek szélesebb körének felkínált tervezési feladattal, az utóbbiak, az építészek pedig megmérethették magukat.

⁶ Vö. Székely–Maróty 2015. 31.

⁷ Az építésszakma legfontosabb érdekképviselői szerve 1867-ben jött létre Magyar Mérnök Egyesület néven, majd 1872-től vette fel a *Magyar Mérnök- és Építész Egylet* nevet, és egyúttal egészen 1944-ig a kamarai feladatokat is ellátta. Székely–Maróty 2018. 99.

⁸ Vö. Székely–Maróty 2018. 105.

⁹ Vö. Székely–Maróty 2018. 105.

¹⁰ Sármány–Parsons 1995. 104.

HAT TÖRVÉNYHATÓSÁGI JOGÚ VÁROS SZÉKHÁZÉPÍTÉSI PÁLYÁZATA

Győr (1893–1894)

„A győri városház” címmel jelent meg a *Magyar Építőművészeti Pályázatok* első évfolyamának második füzeté 1894. július 8-án. E szám teljes terjedelmét a győri székház tervpályázati anyagának bemutatására szánták, közölve a pályázati programot és a bírálatot, valamint egyes pályaműveket.¹¹ A verseny meghirdetése nem volt előzmény nélküli. Győr törvényhatósági jogú város már évekkel korábban elhatározta, hogy új városházát épít. Ennek hátterében a hivatali helyiségek szűkössége állt. Először a régi épület bővítésében gondolkodtak, de szakértői vélemények, valamint a rendelkezésre álló források felhasználhatósága alapján végül új városháza építése mellett döntöttek.¹² A város Alpár Ignácot kérte fel a helyszín kiválasztására, aki – a polgármester és a főmérnök elképzelései nyomán – három lehetséges helyszínt és azok költségvonzatait ismertette az 1892. december 16-i közgyűlés előtt, amely végül a Pozsony–Budapest–Bécs vasútvonal mellett fekvő „Vásártéri terv” mellett tette le a voksát.¹³ A közgyűlés határozatát a belügyminiszter azzal fogadta el, hogy a költségeket csökkenteni kell,¹⁴ mert a 350 ezer koronás kiviteli költségű, Alpár által készített tervek túl drágák. A döntés után a győri Városházépítő Bizottság Ódor István főmérnököt és Wennesz Jenő fogalmazót bízta meg az építési program elkészítésével¹⁵ Alpár Ignác mint szakértő meghallgatása után.¹⁶ Ezt követően hirdettek nyilvános, országos tervpályázatot.¹⁷

Az 1893. november 29-i dátummal kelt pályázati hirdetmény¹⁸ csak a legfontosabb tudnivalókat tartalmazta, de még így is számos információval szolgál. Így rögtön az első feltétel a helyszínről szólt: az ún. régi gabonapiac helyén „az épületet a tervező saját választása szerint helyezheti el, de szemmel tartva, hogy a városház monumentális jellegénél fogva a szomszédos építkezésekhez képest lehetőleg – az egész terület arányos feltöltésének tervezésével kiemeltessék. A terület többi része, kivéve az épület előtt tömegek számára fenntartandó részletet, parkiroztatni fog”.¹⁹ E meghagyás hátterében minden bizonnyal az állt, hogy a kijelölt területen már jelentős építkezések zajlottak korábban, így a közelben már nagyobb városi bérházak emelkedtek, már felépült a Királyi Ítéltábla, sőt már elkészült a vasút felett átívelő Baross-híd is, valamint a pályaudvar.²⁰

Emellett – természetesen – a legfontosabb méreteket is megadták, valamint a pályázati tudnivalókat: helyszínrajz, pince, földszinti, emeleti alaprajzok és műleírás, valamint legalább két metszet benyújtását várták a pályázóktól. Az egyik metszeten a *terem* jellegének kellett kitűnni, ami már itt jelzi e helyiség jelentőségét. Az építési költségek nem haladhatták meg a 200 000 forintot.

¹¹ Győr 1894.

¹² Czvikovszky 2009. 20.

¹³ Vegyesek. A győri városház építését... *ÉSz* 1893. 26; Czvikovszky 2009. 22.

¹⁴ Sáró 2000. 9; A győri új városház építésére... *ÉSz* 1893. 189.

¹⁵ Czvikovszky 2009. 24.

¹⁶ Városház tervezés Győrött. *ÉSz* 1893. 217.

¹⁷ Rosch 2005. 105; Székely 2020. 41.

¹⁸ Győr 1894.

¹⁹ Győr 1894. 2.

²⁰ Czvikovszky 2009. 24.

A csak magyar állampolgárok számára kiírt tervversenyen 3000, 1800 és 1200 korona összegű pályadíjakat állapítottak meg, amelyeket a város közgyűlése, illetve az általa létrehozott bizottság ítél oda. A beadási határidőt 1894. március 1-jei 12 órában jelölték meg.

A hirdetmény legfontosabb része az építési program volt, amely elsősorban az építendő városok helyiségstruktúráját, helyigényét tartalmazta részletesen, a rövidre fogott tűz- és közbiztonsági kívánalmak mellett mindössze egy mondatban a külső is említésre került: „az épület – különösen a főlépcső és a közgyűlési terem – lehetőleg emlékszerű kiképzést kapjon.”²¹ Építészeti stílust tehát nem határozott meg a kiíró.

A program szintenként sorolta az elhelyezendő helyiségeket, a „souterrain”, a földszint és a két emelet esetében összesen 52 pontban. E részletesség jól jelzi a székház méreteit, valamint a törvényhatósági hivatali struktúra és feladatellátás jellegét.

A határidőre beérkezett pályaművek „műszaki megbírálását” az e célra létrehozott albizottság 1894. március 7-én kezdte meg. A neves tagokból²² álló testületnek összesen 16 pályaművet kellett elbírálnia,²³ amelyek mindegyike megfelelt alakilag a pályázati feltételeknek.

A Magyar Építőművészeti Pályázatok e 16-ból²⁴ mindössze kilenc pályamű értékelését idézte lapszámban.²⁵ A jegyzőkönyvi megállapítások leginkább a tervezett épületek elhelyezése, bővíthetősége, költsége, s helyiségkiosztása körül fogalmazódtak meg.

Az albizottság a tervek előnyei és hátrányai összevetése nyomán a „Baross Gábor”, a „Hotel de Ville”, a „Hic sum” jelíggel ellátott műveket sorolta az első három helyre, amelyeket a „Veritas”, a „Kisfaludy” és a „Pax” követett a sorban. E javaslatot átadták az ún. nagybizottságnak, amelyet hűsz, a közgyűlés által kiküldött tagból állítottak össze. A nagybizottság Czigler Győző építész, műegytemi tanárt, Lukse-Fábry Béla műszaki tanácsost, Schlichter Lajos építész és Odor István városi főmérnököt kérte fel a végső bírálatra. Az ez alapján született jelentés felolvasását követően a közgyűlés titkos szavazással a következő eredményt állapította meg:

Alpár Ignác („Hotel de Ville”) az első (1. ábra), Hübner Jenő („Hic sum”) a második, Hofhauser Antal („Baross Gábor”) pedig a harmadik helyezést érte el pályaművével, míg Makay Endre („Veritas”) tervét megvették, illetve Steinhart és Lang („Pax”), valamint ifj. Sándy Gyula („Erő-Eszme-Jóság”) dicséretben részesült.²⁶

²¹ Győr 1894. 3.

²² Lukse-Fábry Béla műszaki tanácsos a m. kir. kereskedelemügyi miniszter megbízásából, Czigler Győző műegytemi tanár, az MMÉE küldötte és Odor István győri városi főmérnök. Győr 1894. 4. Czigler kiküldéséről az MMÉE Mű- és középítési szakosztályának 1894. február 5-én tartott ülésén határozott. A mű- és középítési szakosztályok ülése... *ÉPIP* 1894. 70.

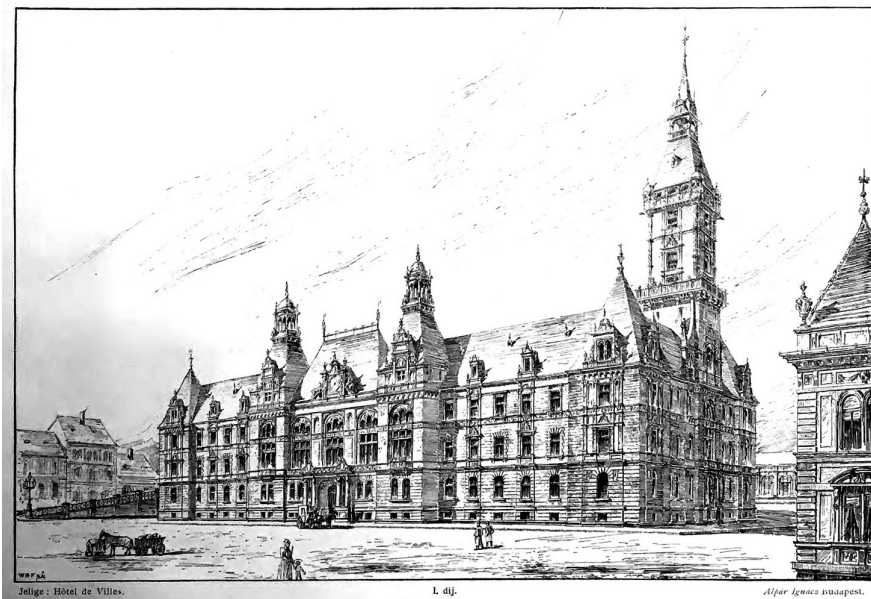
²³ Építkezés a vidéken. Győr. *ÉPIP* 1894. 121.

²⁴ A beérkezett 16 pályázat jelígei: „Vörös körben három vonás”, „Hôtel de Ville”, „Ni fallor”, „Probatum est”, „Bizzuk a sorsra”, „Vörös pajzs”, „Fekete körben pont”, „Eszme, erő, jóság”, „Pax”, „Justitia”, „Középtorony”, „Polgári jelleg”, „Hic sum”, „Baross Gábor”, „Kisfaludy”, „Veritas”. Győr 1894. 4.

²⁵ A szaklapban megjelent értékelések a következők voltak: „Hôtel de Ville” (Alpár Ignác), „Hic sum” (Hübner Jenő), „Veritas” (Makay Endre), „Pax” (Steinhart és Lang), „Kisfaludy” (Gerster Kálmán), „Erő, eszme, jóság” (Ifj. Sándy Gyula), „Vörös pajzs” (Förk Ernő), „Justitia” (Wlach Viktor), „Baross Gábor” (Hofhauser Antal). Győr 1894. 5–8.

²⁶ Győr 1894. 8; lásd még: Építkezés a vidéken. Győr. *ÉPIP* 1894. 197. A pályaművek kiállítását szorgalmazta az Egyesület. A mű- és középítési szakosztályok... *ÉPIP* 1894. 207. A pályaterveknek az Együlethez való érkezéséről: *ÉPIP* 1894. 233; *ÉPIP* 1894. 245; Győr városa 100 forintot küldött az Együletnek a bírálatban való részvételért. *ÉPIP* 1894. 340.

1. ábra. Alpar Ignác első díjas győri terve (Forrás: Győr 1894. 9)

A kiírásban előírányzott legmagasabb építési költséget – a szaklapban bemutatott – valamennyi pályázó túllépte, ezért kivitelezésre alkalmatlannak minősítették a terveket, s Zechmeister Károly polgármester a díjazottaktól csökkentett költségű módosított terveket kért.²⁷

Alpar Ignác – miután az Ezredéves Országos Kiállítás Történelmi Épületcsoportjának pályázatát is megnyerte – elfoglaltságaira hivatkozva a módosított terv elkészítésétől visszalépett, s javasolta a második helyezett felkérését.²⁸ Ennek megfelelően végül Győr város tanácsa a székház végleges terveinek elkészítésével és felépítésével Hübner Jenő építésszt bízta meg díjazott terve alapján.²⁹

Hübner 1895 őszére készült el a tervekkel,³⁰ melyeket mind a város, mind a belügyminiszter³¹ elfogadott. 1896. május 14-én, a millenniumi ünnepségsorozat részeként megkezdtek az új városháza felépítését.³² Az ünnepélyes felavatásra – a külső-belső munkálatok végeztével³³ – 1900. március 19-én került sor (2. ábra).³⁴

²⁷ Czvikovszky 2009. 28.

²⁸ Sárý 2000. 11.

²⁹ Győr 1894. 8.

³⁰ Ehhez adalék: az *ÉPIP* 1895. május 22-i számában ez áll: „Hübner Jenő budapesti műépítő az új városház vázlatteveit május hó 14-én szándékozik a városnak bemutatni. A bemutatandó vázlattevek elfogadása esetén megállapítják az építkezési pályázat kiírásának feltételeit. Az építkezés valószínűleg a jövő esztendőre marad, mert a vállalkozókat ezen évben különösen a millenniumi építkezések annyira lekötik, hogy az idén 5–6 ezer frttal drágább volna az építkezés, mint a jövőre. Ha a város ezen körülményt figyelembe veszi, akkor a pályázatot körülbelül november hó elsejére írja ki.” Építkezés a vidéken. Új városház Győrött. *ÉPIP* 1895. 202.

³¹ Vö. Építkezés a vidéken. A győri új városháza tervei. *ÉPIP* 1894. 603.

³² Almási 2005. 282–283; Sárý 2000. 11–12; Versenytárgyalás meghirdetése 1896. július 1-jei határidővel. *ÉPIP* 1896. 181.

³³ Vö. pl. Kinczer 2015. 235–236.

³⁴ A győri új városháza. *VU* 1900. 186.

2. ábra. A Hübner Jenő tervei alapján megépült győri városháza (Forrás: Borovszky 1908. 71)

Pécs (1902–1903)

Pécs városa – miként a korszak többi magyar nagyvárosa is – azzal szembesült a kiegyezést követő évtizedekben, hogy a lakosság, a gazdaság és ezzel összefüggésben az adminisztráció növekedése következtében a városi székház szűkké vált. Egyfajta tűzoltásként a városi hivatalokat bérházakba költöztették, végül – dacára annak, hogy az 1830-as években épült városházát 1878-ban teljesen felújították³⁵ – mégis a bővítés mellett döntöttek. Ennek okán 1887-ben pályázatot írtak ki a városháza épületének kibővítésére.³⁶ A felhívásra hét pályamű érkezett be,³⁷ amelyek közül az első díjat Pártos Gyula és Lechner Ödön, a másodikat pedig Ulrich Keresztély érdemelte ki.³⁸ A város – annak érdekében, hogy a legmegfelelőbb megoldás születhessen meg – a nyerteseket egy szűkebb körű pályázatban való részvételre hívta fel.³⁹ Erre viszont csak a Pártos-Lechner építészpáros küldte el tervanyagát, mellyel azonban a folyamat nem zárult le, sőt, egy hosszú, évekig tartó⁴⁰ – szerzői jogi kérdésekkel,⁴¹ löporrobbanással,⁴² közvetlen felkéréssel tarkí-

³⁵ Pilkhoffer 2017. 133.

³⁶ Pilkhoffer 2002. 44–47.

³⁷ Pécs. *ÉPIP* 1888. 404.

³⁸ A pécsi városház... *ÉPIP* 1888. 441.

³⁹ A pécsi városháza. (A f. é. aug. 12-én fölvetett bírálati jegyzőkönyv.) *ÉPIP* 1888. 493–496.

⁴⁰ Vö. Pécs városháza. *Pécsi Napló* 1903. 04. 02. 1.

⁴¹ Vö. Pilkhoffer 2002. 47.

⁴² 1896. július 30-án a régi pécsi városháza sarkán, a földszinten elhelyezkedő fűszerkereskedésben tárolt puska-por felrobbant. A balesetben Kösztl János, az üzlet tulajdonosa mellett az épp a bolt előtt tartózkodó polgármes-

tott⁴³ – huzavona indult el, míg nem a belügyminiszter újabb nyilvános tervpályázat kiírását rendelte el 1902 szeptemberében.⁴⁴

A város tanácsa által ekkor közzétett felhívásban feltételként szabták, hogy azon csak hazai építésszek vehetnek részt. A titkos pályázatra 1:200-as méretarányban várták a terveket ellátva műszaki leírással és hozzávetőleges költségvetéssel. Az építési összeg felső határát 650 ezer koronában szabták meg. A jelentkezők 2000, 1200 és 800 koronás helyezéseket remélhettek, illetve megvétel esetén 400 koronára számíthattak jelígis pályaművük értékelése után, amelyeket 1903. január 31. déli 12 óráig vártak tőlük.⁴⁵

Rövidnek bizonyulhatott e megszabott beadási idő, mert a Magyar Építőművészek Szövetsége szorgalmazta, hogy azt legalább két hónappal hosszabbítsák meg. Sőt, azt is kérték a város polgármesterétől, hogy az építési programot minden azt kérő építésznek díjtalanul küldjék meg, illetve „a bíráló bizottságba delegáljon legalább annyi hozzá értő építőművész szakembert, a hány laikust belevenni szándékozik”.⁴⁶ A kérés végül – ha nem is maradéktalanul, de – meghallgatásra és teljesítésre talált Pécs város részéről: a határidőt 1903. március 15-ig meghosszabbították,⁴⁷ rendelkeztek a költségmentes megküldésről,⁴⁸ a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet pedig Schulek Frigyes személyében egy tagot delegálhatott a bírálóbizottságba.⁴⁹

A pécsi törvényhatóság városházpályázatáról – az országos szaklapok között⁵⁰ – részletesen a *Magyar Pályázatok* számolt be 1904. évi második számában bemutatva az elég részletes, elsősorban a hivatali helyiségek mentén meghatározott építési programot, a nyertes és megvett pályaműveket és ezek bírálati jegyzőkönyvi megállapításait.⁵¹ A közzét információk – bár tizenhét terv érkezett be⁵² – tíz pályaművet érintenek,⁵³ amelyek mindegyikénél kiemelten foglalkozott a bírálóbizottság⁵⁴ a városházi torony elhelyezésével és a helyiségkiosztással, különös figyelemmel az üzletek kialakítására.

---

ter is megsérült, valamint többen életüket veszítették. Vö. Robbanás a városházán. *Pécsi Figyelő* 1896. 07. 31. 2–5; A pécsi robbanás. *VU* 1896. 534. Rauch János városi főmérnök szerint a sérült falak a javítások ellenére sem alkalmasak arra – a falazat belső részében keletkezett esetleges sérülések miatt –, hogy a tervezett átalakítást, bővítést a régi épület elbírt volna. Ezért inkább új épület építése mellett döntöttek. Vö. Pilkhoffer 2002. 49.

⁴³ Vö. A pécsi városház... *ÉSz* 1902. 189.

⁴⁴ Pilkhoffer 2002. 47–50.

⁴⁵ Tervpályázatok. Pécs város... *ÉSz* 1903. 11–12.

⁴⁶ Vegyesek. A Magyar Építőművészek Szövetségének... *ÉPIP* 1902. 338.

⁴⁷ A pécsi városház ujjáépítése. *PK* 1903. 02. 26. 6.

⁴⁸ Vegyesek. A Magyar Építőművészek Szövetsége... *ÉPIP* 1903. 14.

⁴⁹ Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. A mű- és középítési szakosztályok... *ÉPIP* 1903. 42.

⁵⁰ A beérkezett tervekről – természetesen – a helyi sajtó is beszámolt: Pécs városháza. *Pécsi Napló* 1903. 04. 02. 1–2.

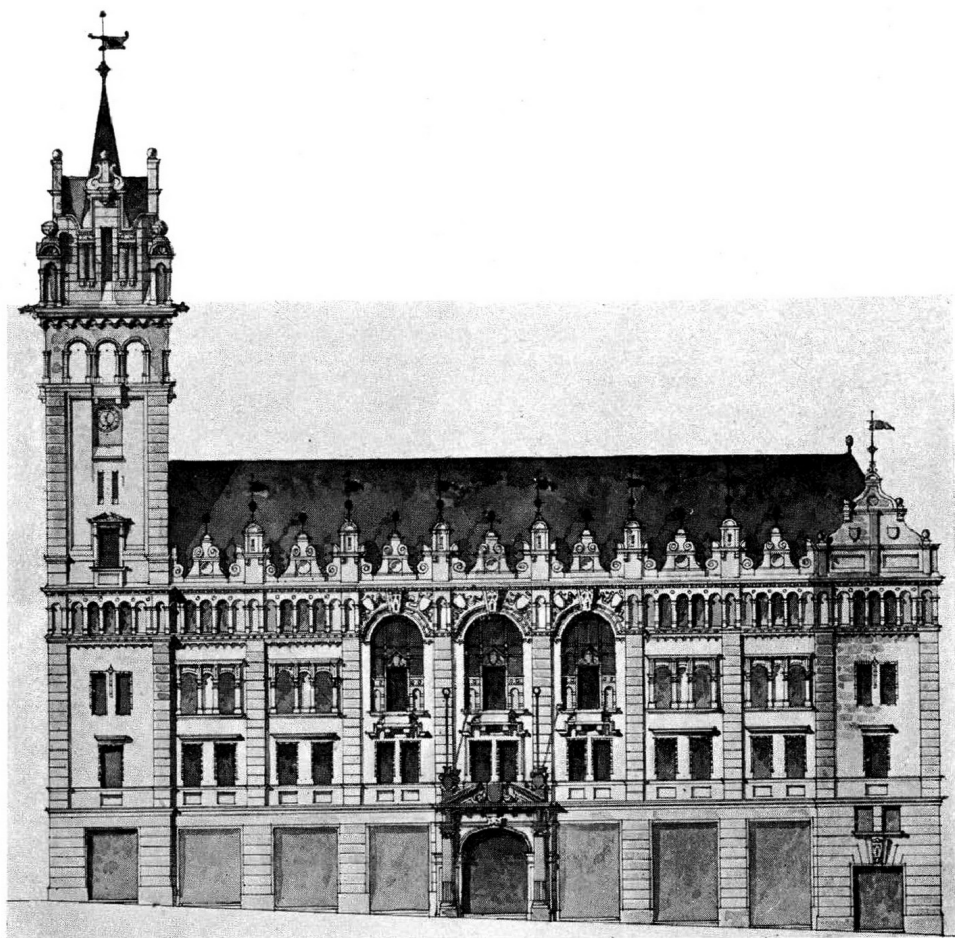
⁵¹ Pécs 1904.

⁵² Vegyesek. A pécsi városház tervpályázatára... *ÉPIP* 1903. 105; A pécsi új városháza. *PK* 1903. 03. 18. 4.

⁵³ A szaklapban megjelent értékelések a következők voltak: „Rákóczy korából” (Alpár Ignác), „Olly” (Fischer és Scheer), „Sophianae” (Schlauch Imre), „Vöröskereszt” (Láng Adolf), „A” Pilch Andor, „Videant consules” (Krausz Dezső), „Forum” (Fülöpp Károly), „Szülőföldem” (Kármán és Ullman), „1 filléres bélyeg” (n. a.), „Mária Terézia” (Strobl Miksa). Pécs 1904. 2.

⁵⁴ A bizottság tagjai voltak: Oberhammer Antal, gazd. tanácsnok, Randi János, v. főmérnök, Kovácsfi Kálmán, kir. főmérnök, Piatsek Gyula, Nendtvich Andor, v. tanácsnok, Horváth István, okl. mérnök, Majorossy Imre, polgármester, Zsolnay Miklós, Schulek Frigyes, műegyetemi tanár. Pécs 1904. 35; A pécsi új városháza. *PK* 1903. 03. 18. 4; A pécsi új városháza zsűrije. *PK* 1903. 03. 27. 7.

3. ábra. Alpár Ignác első díjas pécsi terve (Forrás: Pécs 1904. 5)

A zsűri értékelése alapján a tervversenyen Alpár Ignác („Rákóczi korából”) az első (3. ábra), Fischer József és Scheer Izidor („Olly”) a második és Schlauch Imre („Sophianae”) a harmadik díjat tudhatta magáénak, míg Lang Adolf, Pilch Andor, Krausz Rezső, Fülöpp Károly, Kármán és Ullmann, valamint Strobl Miksa terveit megvették, hasonlóképpen az „1 filléres bélyeg” jellegű pályaművet, amely szerzőjének kilétére nem derült fény.⁵⁵

Az eredményes pályázat ellenére a város mégsem bízta meg a győztes Alpár Ignácot a részletes tervek elkészítésével, hanem – mivel a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet által a tervek megvásárlására megszabott árakat túl magasnak találták – a két első helyezettet és Lang Adolfot felhívták zárt ajánlattételre a részlettervek vonatkozásában.⁵⁶ Azonban ezt a belügyminiszter

⁵⁵ Pécs 1904. 34–35.

⁵⁶ Pilkhoffer 2002. 54; Strobl 1903. 1–2; A pécsi új városháza. PK 1903. 07. 28. 5–6.

közbeavatkozása meggátolta,⁵⁷ s egy újabb és szűkebb pályázat kiírására utasított, amely – ismételt helyi politikai huzakodások után – meg is történt 1903. december 1-jei határidővel.⁵⁸ Ezen a pályázaton Alpár Ignác bizalomvesztésre hivatkozva már nem vett részt, aminek okait Majorossy Imre polgármesternek címzett nyílt levelében – kiállva az építésszakma és a pályáztatás valódi célja mellett – világította meg: „Úgy látom, hogy Pécs szabad királyi város törvényhatósága nincsen tisztában azzal a nagyfontosságú közszolgálattal, a melyet a magyar építési kar akkor végez, mikor a lehető legkedvezőtlenebb kilátások mellett épületek tervpályázatán részt vesz. Úgy látom, hogy nem tudják méltányolni azt a nagy munkát, melylyel minden egyes pályázó a kérdés tisztázásához vagy megoldásához hozzájárul, mert ha meg tudnák érteni, akkor lehetetlennek tartanám, hogy ilyesfélék történnek, melyek semmi esetre sem hivatvák arra, hogy az építési kart nemes versenyre ösztönözzék.”⁵⁹

Az ilyenét megtartott szűkebb verseny nyertese Lang Adolf lett, akit a részlettervek elkészítésével is rögtön megbízta.⁶⁰ Végül a pécsi városháza új épülete a Széchenyi téren – a Schlauch és Károlyi cég kivitelében⁶¹ – 1905 és 1907 között épült fel,⁶² az ünnepélyes felavatás 1907. május 5-én történt meg (4. ábra).⁶³

4. ábra. A Lang Adolf tervei alapján megépült pécsi városháza (Forrás: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. <https://hu.museum-digital.org/singleimage.php?imagenr=16755>)

⁵⁷ A pécsi városháza építése. *PK* 1903. 07. 31. 6.

⁵⁸ A pécsi új városháza. *PK* 1903. 07. 28. 5–6; Pályázat a pécsi városházára. *Budapesti Hirlap* 1903. 10. 18. 12; Pilkhoffer 2002. 55–56.

⁵⁹ Alpár 1903. 319–320.

⁶⁰ A pécsi új városház... *Gazdasági Mérnök* 1904. 02. 21. 63; Pilkhoffer 2002. 56.

⁶¹ A pécsi városháza építése. *Az Újság* 1905. 05. 30. 23.

⁶² Vö. Pilkhoffer 2017. 133–149.

⁶³ Városházaavatás – díszpolgár-választás. *Mohács és Vidéke* 1907. 05. 26. 5.

Marosvásárhely (1905)

Az 1740-ben a piactéren felépült marosvásárhelyi régi tanácsháza⁶⁴ sorsát az 1848–1849-es események pecsételték meg. Az 1848. november 6-án bevonuló császári csapatok felgyújtották a főtéren álló városháza tömlöcét,⁶⁵ mely romjainak⁶⁶ eltakarítására 1850 áprilisában kötelezte a tanácsot a városi rendőrkapitányság.⁶⁷ A következő években új városháza épült Marosvásárhelyen, aminek építéséhez a Helytartótanács 16 ezer forint államkötvényekben elhelyezett összeggel járult hozzá. Az alapkőletétel 1853 júliusában volt, s a következő évre el is készült az új tanácsháza. Az építkezések idején az ún. Görög-házban működött a város vezetése.⁶⁸

Az 1857-ben elkészült gótizáló-romantikus városháza⁶⁹ néhány évtized alatt szűkössé vált, a tanács 1889-ben már a városi hivatalok racionalisabb elhelyezését kereste.⁷⁰ Végül 1904-ben fordult egyenesbe az új városháza ügye. Az elhelyezés tekintetében nyolc helyszín merült fel ekkor. A városi testület ülésén Bernády György polgármester a Deák Ferenc utca mellett érvelt,⁷¹ s végül itt épült fel az új székház, amelynek tervpályázatát 1905. február 23-án tették közzé április 30-i beadási határidővel.⁷² Ez év áprilisában a polgármester „politikai ellenfelei még megpróbálták megakadályozni a »cifra palota« megépítését”, de a május 16-i közgyűlés elfogadta a városháza építését. Sőt, a hónap végén már a beérkezett 14 pályamű közül fennmaradt öt tervről⁷³ szavaztak.⁷⁴

Az *Építészeti Szemle*⁷⁵ mellett a *Magyar Pályázatok* c. szaklap számolt be a marosvásárhelyi pályázatról. Ez utóbbi orgánumban az 1905. évi 6. számában közölte a tervverseny anyagát,⁷⁶ amelyen – megszokott módon – csak magyar állampolgárok vehettek részt jeligével ellátott pályaművekkel. A tervezeteknek szintenkénti alaprajzokat, homlokzatokat és metszeteket kellett tartalmazniuk akképpen, hogy az épület megérthető legyen. Mindehhez költségvetést és rövid műleírást is kellett csatolni 1905. április 30. déli egy órai határidővel. A díjazás 2000, illetve 1000 koronára terjedt az első két helyezés vonatkozásában, illetve 500 koronára megvétel esetén.

A tervezési program – más pályázatokhoz képest – röviden fogalmazta meg az elvárásokat, s a helyiségek, hivatalok elhelyezését a tervezendő épület szintjeihez igazította.

A szaklapban közölt jegyzőkönyv sajátossága, hogy a beérkezett pályaművek alapján olyan általános megállapításokat tettek a bírálók, amelyek tulajdonképpen a feladat általuk célszerűnek tartott megoldását írták körül. Ez egyrészt a keresztszárnny beépítését, másrészt a toronynak a főhomlokzat valamely sarkában való elhelyezését jelentette.

Mindezen elvszerűségek tervbeli megjelenése mindenképp előnyt jelentett a bírálat során, amelyből tíz pályaművet publikált a *Magyar Pályázatok* folyóirat.

⁶⁴ Sebestyén 2009. 118.

⁶⁵ Sebestyén 2010. 32.

⁶⁶ Sebestyén 2010. 49.

⁶⁷ Sebestyén 2010. 52.

⁶⁸ Sebestyén 2010. 64.

⁶⁹ Sebestyén 2010. 65.

⁷⁰ Sebestyén 2010. 105.

⁷¹ Sebestyén 2010. 126.

⁷² Tervpályázatok. *ÉPIP* 1905. 88.

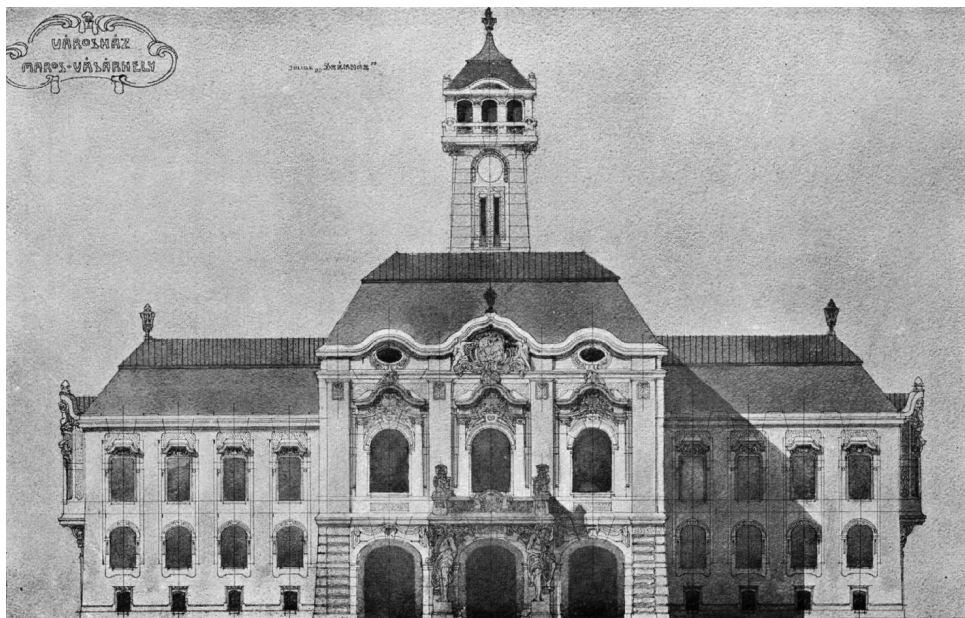
⁷³ A pályázaton érdemben eredményt elért tervek a következők voltak: „Székház” (Komor és Jakab), „Örtorony” (Sebestyén Artur), „Piros-fehér-zöld” (Bobula János), „Bem apó” (Schneider Iván és Várady Árpád), „Tornakert” (Tóásó Pál). Marosvásárhely 1905. 1.

⁷⁴ Sebestyén 2010. 127.

⁷⁵ A marosvásárhelyi városház tervpályázat bírálati jegyzőkönyve. *ÉSz* 1905. 129–132.

⁷⁶ Marosvásárhely 1905.

5. ábra. Komor Marcell és Jakab Dezső első díjas marosvásárhelyi terve (Forrás: Marosvásárhely 1905. 5)

A bírálók⁷⁷ 1905. május 25-én született döntése alapján a Komor Marcell–Jakab Dezső páros „Székház” jelégű pályázata nyerte el az első díjat (5. ábra), mögöttük pedig Sebestyén Artúr („Örtorony”) végzett. További helyezést nem osztottak ki, ellenben nyolc tervet megvásároltak, amelyek közül csak ifjabb Bobula János („Piros-fehér-zöld”), Schneider István és Várady Árpád („Bem apó”), Tóásó Pál („Tornakert”), Ybl Lajos („Székelyvár”) és Opaterny Flóris és Otta Róbert („Bethlen Gábor”) szerzősége vált nyilvánossá.⁷⁸

A város jóváhagyva a bírálk döntését kikötötte, hogy csak helyi cégek vehetnek részt a kivitelezésben.⁷⁹ Ennek megfelelően indult el az építkezés 1906 júniusában Komor és Jakab tervei szerint,⁸⁰ amit alig fél évvel később elégedetlen munkások sztrájkja szakított meg rövid időre.⁸¹ Az épület – amely utóbb a századforduló magyar építészetének egyik kulcsemlékeként vonult be az építészettörténeti irodalomba – végül 1907-ben készült el (6. ábra).

⁷⁷ Dr. Soós László jegyzőkönyvvezető; Sándy Gyula építész, tanár, M. M. É. E. kiküldötte; Dósa Kálmán kir. főmérnök; Flesch Adolf v. főmérnök; Dr. Bodola Ferenc tisztii főügyész; Dr. Bernády György polgármester; Oroszlány István v. tanácsos; Hofbauer Aurél v. tanácsos; Nagy Imre v. tanácsos; Darkó Ákos v. főjegyző; Vidor Emil műépítész, a M. É. Sz. kiküldötte. Marosvásárhely 1905. 31.

⁷⁸ Marosvásárhely 1905. 1.

⁷⁹ Sebestyén 2010. 127.

⁸⁰ 1906. „június Megkezdődnek a Városháza építési munkálatai Komor Marcell és Jakab Dezső budapesti műépítésszek tervei alapján. A kivitelezést Csiszár Lajos helyi építkezési vállalkozó nyeri el. Az épületfát és belső berendezést Mestitz Mihály és fiai cége szállítja. Befejezve 1907-ben. Az építkezés összköltsége 700 ezer korona.” Sebestyén 2010. 130.

⁸¹ 1906. „október 30. Az építómunkások sztrájkba lépnek a városháza építkezésén. Az elégedetlenség oka: a hideg beálltával hatvan társukat bocsátották el, ill. irányították át a sokkal rosszabbul fizető Bürger-féle sörházi építkezésekre. (Két év alatt, 1905- és 1906-ban tizenkét sztrájk volt Marosvásárhelyen.)” Sebestyén 2010. 130.

6. ábra. A Komor Marcell és Jakab Dezső tervei alapján megépült marosvásárhelyi városháza
(Forrás: MP 1914. 28)

Szabadka (1906)

A kiegyezést követő időszak számos változást hozott Szabadka életében is. E város szintén átesett azon a növekedésen, amely mind társadalmára, mind gazdaságára hatással volt, és építészeti arculatán is megmutatkozott. Ez utóbbi tekintetében a mából úgy tűnik, hogy leginkább a szecesszió, annak magyaros változata hagyott erőteljes nyomot a bácskai város épületein.⁸² E magyaros stílusnak az egyik legkiemelkedőbb emléke épp a szabadkai városháza, amely – hasonlóan a marosvásárhelyi társához – a Komor–Jakab építéspáros művészetének legfontosabb alkotásai közé tartozik.

A városháza felépüléséhez vezető út Szabadkán sem volt megállóktól és zökkenőktől mentes. Az új székház felépítésének kezdeményezése Mamuzsics Lázár nevéhez köthető, aki 1884 és 1902 között mint polgármester irányította a várost. Ez idő alatt már megszületett a gondolat, hogy új székházat építsenek Szabadkán – Lechner Ödön készített is hozzá tervek⁸³ 1896-ban⁸⁴ –, de ez még túl korai lehetett, hiszen csak az utód, Bíró Károly polgármestersége alatt épült fel az új városháza.⁸⁵

⁸² Vö. Vujnović 2017. 131.

⁸³ Lechner Ödön szabadkai terveit a kecskeméti városházáéval együtt az Ezredévi Tárlaton megtekinthette a nagyközönség. Sz. E. 1896. 340; Czigler 1898. 160.

⁸⁴ Vö. Gerle 2003. 163.

⁸⁵ Ninkov 2017. 194.

A régi, egyemeletes, tornyos városháza – amely az 1751-ben épült⁸⁶ elődje helyét 1828-ban foglalta el⁸⁷ – a piac közepén állt, amely akkor még nem városi közpark volt,⁸⁸ hanem valódi vásártér. A zsindeyes tetejű épület – mint a legtöbb ódon társa – szűk folyosóival, sötét helyiségeivel már nem tudta kiszolgálni a fejlődő közigazgatást. A városi hivatalok többsége Szabadkán is kiszorult a székházból és más épületben talált helyet magának.⁸⁹

Ennek fényében nem meglepő, hogy előbb-utóbb felmerült a bővítés gondolata, amely nemcsak a régi városi székházat, hanem a szomszédos gimnázium épületét is érintette. „Hogy eleinte mégis csak kiépítésre gondoltak, vagyis arra, hogy a két régi épületet meghagyják és második emelet ráhúzásával oldják meg a helykérdést, annak elsősorban pénzügyi, taktikai okai voltak” – olvasható a későbbi új épületről készült 1912-es díszalbumban.⁹⁰

Az anyagi fedezet megteremtése érdekében Biró Károly polgármester javaslatára 1905-ben városházépítési alapot hoztak létre, ennek feltöltésére a város határában kétezer holdnyi földet parcelláztak fel és értékesítettek.⁹¹ 1906 márciusában a közgyűlés pedig már arról határozott, hogy megoldja a hivatalok elhelyezésének kérdését.⁹² Ennek módja immáron egyértelmű volt: új városházát építenek, amelynek megtervezésére pályázatot írtak ki. Az 1906. augusztus 30-i keltezésű felhívás – mely 2400, 1200 és 1000 koronás pályadíjjal kecsegtetett⁹³ – szeptemberben jelent meg,⁹⁴ a beadási határidőt pedig 1907. január 1-jében állapították meg. Ekkorra tizenegy pályamű érkezett be,⁹⁵ amelyekről részletesebben a *Magyar Pályázatok* számolt be 1907. évi harmadik számában az építési program, az értékelt pályaművek és a bírálati jegyzőkönyv rövid ismertetésével.⁹⁶

A felhívásban a helyszínt is megjelölték: az új városházát az elődje és a régi gimnázium telkén kívánták felépíteni. Az építési programban – bár adtak némi iránymutatást az épületszintek kialakításához – alapvetően helyiségcsoportonként határozták meg a feladatot. E körben összesen 21 pontba szedték az elhelyezendő hivatalokat és kapcsolódó helyiségeiket.

A bírálati jegyzőkönyvből – a beérkezett 11 közül⁹⁷ – mintegy öt pályamű értékelését közölte a folyóirat.⁹⁸

A bizottság⁹⁹ döntése nyomán az első helyezést a Komor Marcell és Jakab Dezső („Torony alatt”) (7. ábra), a másodikat a Bálint és Jámbor („Távlati kép”) építészpárosok nyerték, a harma-

⁸⁶ Borovszky 1909. 184.

⁸⁷ Borovszky 1909. 186.

⁸⁸ Az 1890-es évekre már rendezett volt a tér. Vö. Badics 1891. 590.

⁸⁹ Braun 1912. 9.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Braun 1912. 10.

⁹² Braun 1912. 9.

⁹³ Tervpályázati hirdetmény. *MP* 8 (1906) 36.

⁹⁴ Tervpályázatok. *ÉPIP* 1906. 336.

⁹⁵ A szabadkai városház... *ÉPIP* 1907. 7.

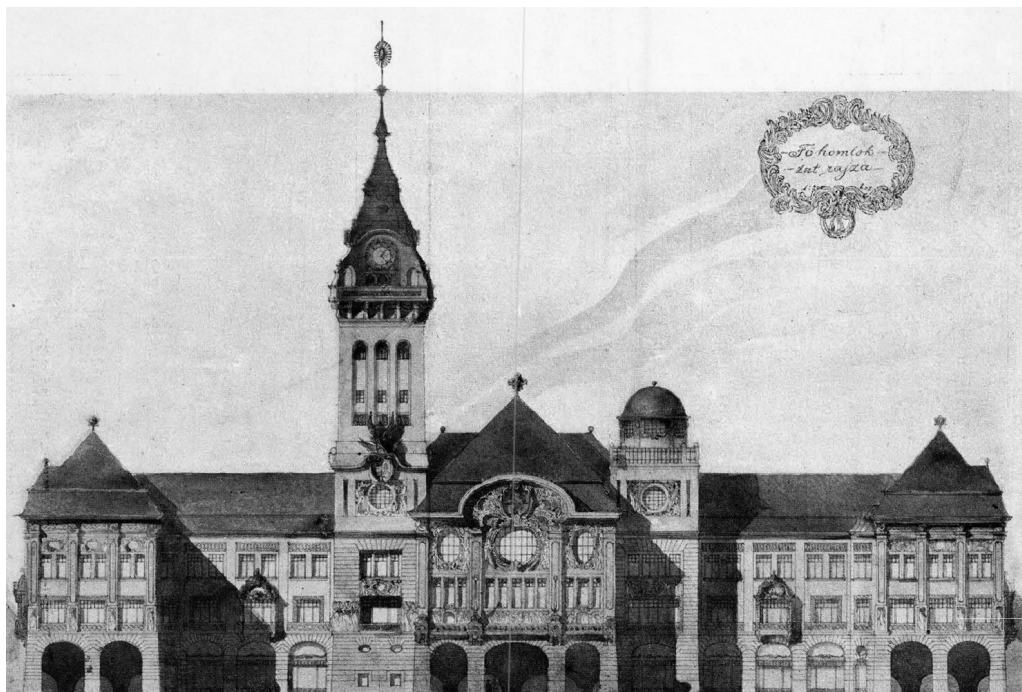
⁹⁶ Szabadka 1907.

⁹⁷ A beérkezett 11 pályamű jellegi: „Bácska”, „Öt torony”, „Szabadszállás”, „Szerencse fel”, „Rajzolt távlati kép”, „Homo novus”, „Szent István”, „Sylvester”, „Torony alatt”, „Donae”, „Tempi passati”. A szabadkai városház. *ÉPIP* 1907. 7.

⁹⁸ „Torony alatt” (Komor és Jakab), „Távlati kép” (Bálint és Jámbor), „Öt torony” (Raichl J. Ferenc), „Homo novus” (Rajk József és Unger Lajos), „Sylvester” (Kriegler Sándor). Szabadka 1907. 1.

⁹⁹ A bizottság tagjai voltak: Biró Károly dr. polgármester, Varga Károly, Szuttrély Gyula és dr. Purghy Sándor bizottsági tagok, dr. Dembitz Lajos v. főügyész, Franki István v. főmérnök, Váll Gyula v. építész, Pecz Samu m. e. tanár és Schulek János építész. Szabadka 1907. 20.

7. ábra. Komor Marcell és Jakab Dezső első díjas szabadkai terve (Forrás: Szabadka 1907. 5)

dikat pedig Raichl J. Ferenc szabadkai építész az „Öt torony” jeligével ellátott tervével. Rajk József és Unger Lajos („Homo novus”) pályaművét, valamint a „Szt. István” jeligéjű tervet pedig megvették.¹⁰⁰

A díjazott terveket a szabadkaiak is megtekinthették, hiszen január 22-től a városháza tanácstermében kiállították őket nyolc napra, s a város építész, Váli Gyula magyarázatokkal is ellátta azokat az érdeklődők kérésére.¹⁰¹ Sőt, február folyamán a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet is közszemlére állította ki a pályaműveket Budapesten.¹⁰²

A város közgyűlése január legvégén egyhangúlag fogadta el a bírálóbizottság döntését, s májusban döntöttek a régi épület és a gimnázium lebontásáról,¹⁰³ amelyhez 1908. április 24-re versenytárgyalást hirdettek.¹⁰⁴

Mindeközben, 1907 decemberében az építészpáros bejelentette a városnak, hogy változtattak a tervezett épület stílusán. A nyertes pályaművük (neo)barokk formavilágot tükrözött, amellyel az építészek – miként az 1912. szeptember 12-i átadáson tartott beszédében maga Jakab Dezső is elmondta – a Szabadkát szabad királyi városi rangra emelő Mária Terézia előtt akartak tisztelegni. „De – tette hozzá – a megvalósítás idejében a magyar építészek között már kialakult az a vélemény, hogy bünt követ el az az építész, aki nem korának megfelelő stílusban tervez, amiként

¹⁰⁰ Szabadka 1907. 22; Vegyesek. A szabadkai új városháza. *ÉPIP* 1907. 37.

¹⁰¹ Nikov 2017. 198.

¹⁰² Vegyesek. A szabadkai városháza tervpályázatán... *ÉPIP* 1907. 53.

¹⁰³ Nikov 2017. 198.

¹⁰⁴ Versenytárgyalások. *ÉPIP* 1908. 156.

terveztek minden időben élő építészek. Ennek a mozgalomnak a legnagyobb magyar építőművész: Lechner Ödön adott lökést.¹⁰⁵ Ugyanakkor a termódosítást¹⁰⁶ nem pusztán a korszerűség motiválta, hanem az is, hogy „lényeges csökkenést jelentett a költséges barokk homlokzatról a sima falfelületekre való áttérés”.¹⁰⁷

Ez a „sima” felület tulajdonképpen a magyaros formáknak adott teret, amelyek a város vezetőinek körében is tetszésre találtak, szemben a felsőbb hatóságokkal: az 1908. március 28-án leérkezett miniszteri rendelet nem hagyta jóvá a terveket többek között éppen az új stílus miatt. Ezt követően az építészekon kívül a város is kiállt a magyaros stílus mellett, s Váli Gyula helyi építész érvelésének, valamint a polgármester személyes budapesti közbenjárásának köszönhetően szabad utat kaptak az új tervek,¹⁰⁸ amelyek alapján 1912-re készült el Szabadka városházája (8. ábra).

8. ábra. Szabadka városházája (Forrás: Fortepan, 174289, Előd Erika adománya)

¹⁰⁵ A tervezők a városházáról. (Jakab Dezső beszéde.) Braun 1912. 17.

¹⁰⁶ Hasonló, neobarokkból magyaros stílusba váltó termódosítást eszközölt a Komor–Jakab építészpáros a Szolnoki Mezőgazdasági Takarékpénztár tervpályázatán is 1898-ban, valamint Marosvásárhelyen a városháza esetében 1905-ben. Vö. Székely 2020. 60. és 67.

¹⁰⁷ Braun 1912. 14.

¹⁰⁸ Braun 1912. 14–15.

Pozsony (1907)

Pozsony városában már a 19. század utolsó évtizedében is megjelent annak az igénye, hogy a városházát kibővítsék, legalábbis az építészeti szaksajtóban olvasható hírek ezt sugallják.¹⁰⁹ A pozsonyi városháza az egyik legrégebbi ilyen épületünk,¹¹⁰ amely szép példája annak, hogy a várost irányító testület és növekedő feladatköre a széképület nagybővítésével, tulajdonképpen a szomszédos épületek felvásárlásával talált több helyet magának. Ez egyfajta folyamatos épülést, formálódást is jelentett már a korábbi századokban is.¹¹¹

Ennek az organikus fejlődésnek egyik állomásaként tekinthetünk a 19–20. század fordulójára környékén bekövetkezett bővítésre. 1893-ban már hírt adtak arról, hogy a városháza szomszédságában lévő primási palotát megvásárolják és átalakítják.¹¹² Ugyanakkor 1895-ben mintha új városháza elhelyezését is fontolgatta volna a helyi vezetés,¹¹³ s a kérdés a következő években is napirenden maradt.¹¹⁴ Végül a bővítésről döntött a város, amelyhez tervversenyt írtak ki. A pályaművek elbírására felállítandó bizottsághoz a város az MMÉE-től kért szakértői tagot.¹¹⁵ Az Egylet Nagy Virgil személyében tett eleget a kérésnek.¹¹⁶ A tervpályázatot 1907 januárjában hirdették meg szeptember 30-i határidővel és 2000, illetve 1000 koronás díjakkal,¹¹⁷ valamint 500 koronás megvételi árral.¹¹⁸ Az *Építő Ipar* hétről hétre közölte a pozsonyi pályázat felhívását egészen szeptember 29-i számaig,¹¹⁹ majd november 17-én be is számolt az eredményről: „A pozsonyi városháza, amely átalakítására épület tudvalevőleg régi műemlék és részben való újjáépítésére beérkezett pályatervek felett a jury e hó 9-én döntött s az első díjat (kétezer koronát) Hübner Jenő és Mészner Sebestyén együttes tervének ítélte [(9. ábra)], a második díjat (ezer koronát) Schuldner és Wannenmacher kapták meg; azonkívül megvenni ajánlotta a »Primás« és az »Akreol« jeligés terveket.”¹²⁰

A pályaműveket Nagy Virgil, az MMÉE Mű- és középítési szakosztályának december 16-i ülésén be is mutatta,¹²¹ a szélesebb közönségnek a *Magyar Építőművészet* hasábjain nyílt alkalma azok megismerésére.¹²²

¹⁰⁹ Pozsony 1908. 1–9.

¹¹⁰ Kabdebó 1910. 1–8.

¹¹¹ Vö. Kabdebó 1910. „A királyi országrész fővárosává váló Pozsonyban a korábbi épületekből kialakított s még ekkor is bővülő fontos városi középület belső udvara 1581-ben a wolfstahli Bertalan munkájaként kapott új, kétszintes, toszkán oszlopos folyosót. Talán ekkor készült a nyugati Felvidéken kedvelt, félköríves pártázata is.” Feld–Velladics 2016. 140.

¹¹² A pozsonyi primási palotát... *ÉSz* 1893. 60.

¹¹³ A város új kultúrpalotát tervezett építeni, amelyről a szaksajtó is hírt adott, megemlítve az új városházát is: „A Duna partján közel a Ferenc József-hidhoz építik a palotát s ettől átellenben legközelebb kijelölik az új városháza helyét is.” Új kultúrpalota Pozsonyban. *ÉPIP* 1895. 212.

¹¹⁴ Pozsonyban... *ÉSz* 1897. 25; Városház-építés. *ÉSz* 1900. 261.

¹¹⁵ „Pozsony város megküldte a városház kibővítése dolgában kihirdetett tervpályázati programot, és a bíráló bizottságra egy tagot kér; a szakosztályok örömeiket fejezik ki, hogy a program helyesen van összeállítva, a kért tagot a jövő ülésen választják meg.” Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. *ÉPIP* 1907. 38.

¹¹⁶ Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. *ÉPIP* 1907. 46.

¹¹⁷ Tervpályázatok. *ÉPIP* 1907. 39.

¹¹⁸ Tervpályázati határidők. *MP* 1907. 40.

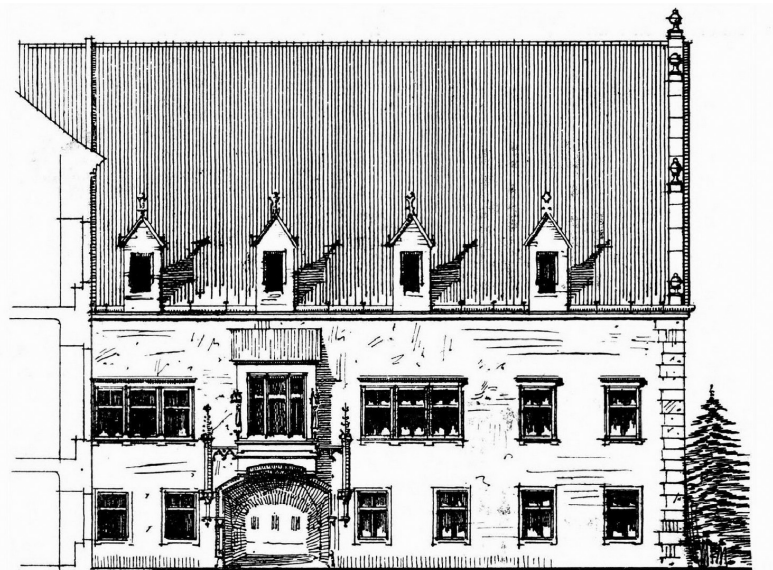
¹¹⁹ Tervpályázatok. *ÉPIP* 1907. 383.

¹²⁰ Tervpályázatok eredménye. *ÉPIP* 1907. 446.

¹²¹ Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. *ÉPIP* 1907. 496.

¹²² Pozsony 1908. 1–9.

9. ábra. Hübner Jenő és Mészner Sebestyén első díjas pozsonyi terve (Forrás: Pozsony 1908. 3)

A folyóirat az építési program ismertetésével kezdte a pályázati eredmények bemutatását. A lapban közöltek a legfontosabb építési elvekre és a szükséges helyiségek meghatározására szorítottak. Ezek alapján megállapítható, hogy a pályázatban megjelölt feladat sajátossá vált azáltal, hogy meglévő épületek átalakítását, rendeltetésének megváltoztatását és az épületrészek új szárnyakkal való összekötését kellett megoldani. Kiemelt figyelmet kellett fordítani arra is, hogy a primási palota műemléki állaga ne sérüljön az átalakítás során.

A beérkezett pályaművek értékelését 1907. november 7–9-én ejtette meg Brolly Tivadar polgármester elnöklése alatt a bizottság.¹²³ A beérkezett tíz pályamű¹²⁴ közül mindössze a „Három udvar” (I. helyezett, Hübner Jenő és Mészner Sebestyén), a „Pozsony” (II. helyezett, Schuldner Miklós és Wannemacher Fábián) és a „Primás” (megvett terv, Komor Marcell és Jakab Dezső) jellegű pályaműveket ismertette a lap, holott Lux Kálmán „Akreol” elnevezésű tervét is megvette a város.¹²⁵

A közölt bírálatok alapvetően a helyiségek kiosztására figyeltek, leginkább a közlekedési útvonalak szervezésére helyeztek nagy hangsúlyt. Ez különösképpen azért volt fontos, mert több, különböző korú és különböző padlómagasságú épületet kellett a pályázóknak összekapcsolni. A Hübner–Mészner páros első díjas tervénél épp e szinteltérések összeegyeztetésének sikerességét emelte ki az értékelés. A pályamű egyébként is tetszést aratott a zsűri tagjainak körében, még úgy is, hogy a „tervezet azonban nem tartalmazván sem a primási palotához való csatlakozás

¹²³ Tagjai: „Magyar Mérnök- és Építész-Egylet képviselőjében Nagy Virgil, a Magyar Építőművészek Szövetsége képviselőjében Messinger Alajos, a Műemlékek Országos Bizottsága részéről Schulek Frigyes és Möller István, Pozsony város részéről Eremit Lajos, Feigler Sándor építészek, Laubner Gyula főmérnök és Durvay Antal” Pozsony 1908. 2.

¹²⁴ 1. „Régiség”; 2. „Három udvar”; 3. Összhang”; 4. Román Miklós és Ernő budapesti építészek terve; 5. „Látkép”; 6. „Akreol”; 7. „Pozsony”; 8. Töry Emil budapesti építész terve; 9. „Primás”; 10. „Oszlop”. Pozsony 1908. 2.

¹²⁵ Pozsony 1908. 9.

10. ábra. A Hübner Jenő és Mészner Sebestyén tervei alapján kibővített pozsonyi városháza
(Forrás: Székely Márton fotója)

módját, sem az összekötő szárny udvari homlokzatát, ezen részek a szükséges támpontok hiányában megbírállhatók nem voltak.”¹²⁶

A homlokzatalakításnál inkább az volt tetszetős, ha az architektúra igazodott a meglévő épületekhez, ha ezt nem látta így a bizottság, akkor szóvá is tette, miként az inkább barokk hangulatot idéző, Komor és Jakab által jegyzett tervnél: „A nagy udvari homlokzat közepének kitolása és a többféle stílus motívumainak felhasználása az udvar egységes jellegének ártalmára van.”¹²⁷

A szaksajtó hírei alapján tudható, hogy a kivitelezés megindítására 1910-ben került sor (10. ábra). Az ehhez szükséges versenytárgyalásra a jelentkezési határidőt 1910. január 22-i dátummal állapították meg,¹²⁸ s a beérkezett ajánlatokról már 1910. február 6-án beszámoltak.¹²⁹

¹²⁶ Pozsony 1908. 2.

¹²⁷ Pozsony 1908. 9.

¹²⁸ Versenytárgyalások. *ÉPIP* 1910. 32.

¹²⁹ „Pozsony városházának kibővítő munkáira tartott versenytárgyaláson a következő legolcsóbb ajánlatok érkeztek be: a bontó, föld- és kőművesmunkára Oratzl Lajos (107504 k.), a kőfaragómunkára Weisinger György (45537 k.), a vasbetonmunkára Pittel és Brausewetter (31631 k.), vasmunkára Marton Lajos és Fia (5245 k.), ácsmunkára Salzleitner Alajos (18793 k.), a tetőfedőmunkára Salzleitner Alajos (3999 k.), a bádógosmunkára Krchnyák Gusztávné (5227 k.), a vízvezeték és csatornázás berendezésére Riemer Miksa (9619 k.), a gázvezeték berendezésére Krpata Ferenc (2129 k.), asztalosmunkára Sprinzl Mór (13232 k.), lakatosmunkára Erdélyi

Kolozsvár (1910)

A kolozsvári városháza első ismert épülete a 16. században készülhetett el a források szerint.¹³⁰ Az épület a 18. században többször leégett (1775-ben és 1798-ban), ami felvetette egy újabb székház építését. A tervek elkészülte ellenére mégis a megrongálódott épületet állították helyre, amelynek sorsát az 1826-os földrengés pecsételte meg. Ezt követően ismét plánum készült egy új városházára, amelynek megvalósítását – az anyagi lehetőségek szűkös volta miatt – csak 1840-ben kezdték meg. Az ekkori tervek elkészítésére több mestert is felkértek, végül Kagerbauer Antal elképzelései alapján a ma is ismert Rundbogenstilben készült épület nyithatta meg kapuit 1845-ben.¹³¹

A következő fél évszázad történései, a város növekedése azonban a főtéri épület számára is változást hoztak, legalábbis az 1890-es években már megfogalmazódott az a gondolat, hogy ismétlen új városházát szükséges emelni. Pontosán 1898. február 21-én döntöttek a városi bizottság szakosztályai az építkezésről, amely részleteinek kidolgozását egy 15 tagú bizottságra bízták.¹³²

Mire ismét megjelent a városi vezetés körében az új városháza építésének ügye, újabb évtizedek teltek el. A *Magyar Pályázatok* c. szakfolyóirat csak 1910-ben publikálta a kolozsvári építkezésre kiírt pályázatot.¹³³ Az építési program ekkor már nem pusztán a városházára, hanem egy azzal összekapcsolt vigadóra is vonatkozott, ami azt jelzi, hogy a város egy többfunkciós székházat látott célszerűnek megépíteni.

Az építési program szerint az építendő „városház-vigadó” részben a Mátyás király tér délkeleti részén, részben a Deák Ferenc utcában, „ahol a jelenleg is a régi városház áll” volt elhelyezendő a szomszédos telkek bevonásával. A kiírás a közeg karakteres elemeire, így a Szent Mihály-templomra, az előtte álló Mátyás-szoborra is felhívja a pályázók figyelmét, arra, „hogy az építendő városház a szép környezetbe beilleszkedjék”.¹³⁴ A telek kialakításához, ekképpen a tervezendő épülettömb alakításához megoldási variánsokkal is szolgált a felhívás: egyrészt a kijelölt telektömböt átszelő, újonnan nyitott utca két oldalára helyezhető a vigadó, illetve a városháza épülete, másrészt a telek két oldalán nyitandó utca között egy, szabadonálló épületben helyezi el a pályázó a két funkciót, harmadrészt pedig egy „megfelelő tágas kapubejáróval induló átjáró udvart tervez bazárszerű kiképzéssel”. Ezt követően az egyéb építészeti és műszaki követelményekre tér rá a kiírás: a homlokzati kiugrásokra, a stílusra – helyesebben csak a monumentalitás elvárására¹³⁵ –, a magassági méretekre, a fűtésre és a világításra.

A korban megszokott módon a fenntartási költségek fedezéséhez hozzájárulandó üzlethelyiségek tervezését is előírták. A költségek kérdése olyannyira fontos volt – amely nem meglepő, sőt a kolozsvári városháza elődjénél is sokszor épp ez volt az oka az építkezés elmaradásának –, hogy különös kikötésként meghatározták: „A költségek számításánál modern, szolid építmődöt kell tekintetbe venni.”¹³⁶

József (11631 k.), mázoló munkára Jaborszky Mátyás (2888 k.), üveges munkára Frankotta Gottfried (3087 k.), kőpadoló munkára Walla József cémentárgyár (13103 k.), szobrászmunkára Vögerl Alajos (6416 k.), felvonószállításra Épp és Fekete (5850 k.).” Versenytárgyalások eredménye. *ÉPIP* 1910. 62.

¹³⁰ Egy 1537-es dokumentum már tanácsházként említi az épületet. Vö. Régi városháza, Kolozsvár.

¹³¹ Régi városháza, Kolozsvár.

¹³² Vegyesek. Új városház építés Kolozsvárt. *ÉSz* 1898. 74.

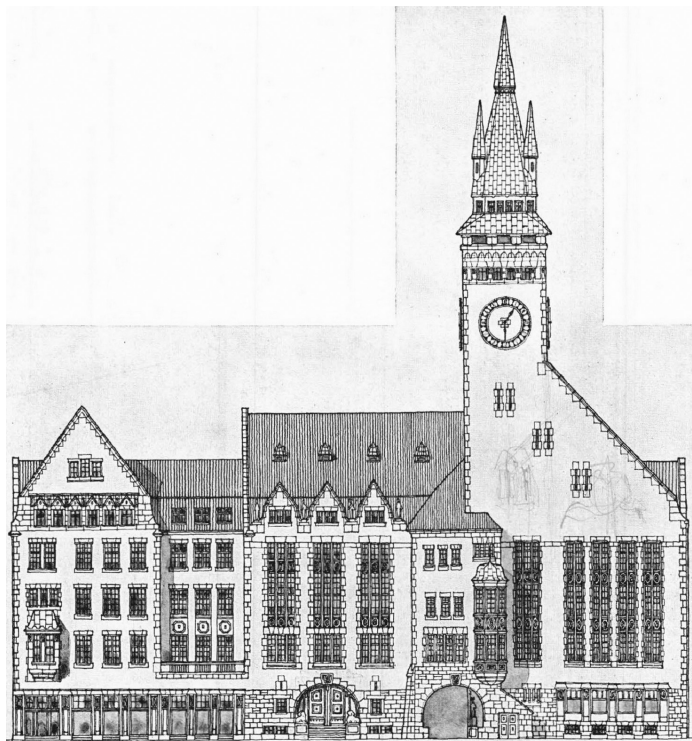
¹³³ Kolozsvár 1910.

¹³⁴ Kolozsvár 1910. 1.

¹³⁵ „Stílus tekintetében a tervező szabadon választhat és csak azt kell szemmel tartania, hogy az épület külseje városházához méltó monumentális kiképzést nyerjen.” Kolozsvár 1910. 1.

¹³⁶ Kolozsvár 1910. 2.

11. ábra. Wachtel Elemér és Rerrich Béla első díjas kolozsvári terve (Forrás: Kolozsvár 1910. 4)

A versenykiírás ezt követően rátért a helyiségigényre, meghatározva azt, hogy az egyes hivatalok – a közgyűlési terektől a köztisztasági helyiségekig – mekkorák legyenek négyzetméterben megadva az egyes hivatalnokok szobáinak méretét. Sőt – előre látóan – „minden emeletson 4-5 rendes szoba (mintegy 100 □ m.) külön tervezendő a későbbi fejlődéstől igényelt tartalékul”.¹³⁷

A vigadó rész helyiségeit a hivatalhoz képest csak nagy vonalakban határozták meg, ellenben a két funkció építészeti összekapcsolását különösen fontosnak tartották mindamellett, hogy a megoldást az építészre bízta. Azt kötötték ki, hogy „úgy a városház, mint a vigadó összefüggő helyiségei magukban is, tehát külön is használhatók legyenek, viszont, hogy a városház és vigadó, ha egy épületben helyeztetik, előcsarnoka és főlépcsőháza közös legyen”.¹³⁸

Az 1910. július 21-i dátummal született bírálati jegyzőkönyvből kiderül, hogy a bírálók¹³⁹ az „Esperanto”, a „Pax” és az „Sz. F.” jellegű tervek nem kívánták „a részletes bírálat tárgyává tenni” súlyos szervezési-tervezési hibáik miatt.

A „Salve” (I. helyezett, Wachtel Elemér és Rerrich Béla) (11. ábra), a „Corvin-udvar” (II. helyezett, Orbán Ferenc), a „Kincses Kolozsvár II.” (III. helyezett, Tornallyay Zoltán és Fábíán

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ Kolozsvár 1910. 2–3.

¹³⁹ A bírálóbizottság tagjai voltak: Dr. Deák Albert, Jámor Lajos, Kertész K. Róbert, Magyar (utónév nélkül), Merza Lajos, Fekete Nagy Béla (elnök), Póczy Mihály, Dr. Udránszky László, Herz Béla (jegyző). Kolozsvár 1910. 21.

Gáspár), valamint a „Mátyás földjén” (megvett terv, Szende Andor) jeligéjű tervek mutatva be a *Tervpályázatok* c. szaklap a távlati képek, a főhomlokzatok és az alaprajzok közlésével.¹⁴⁰

A Wachtel–Rerrich páros pályaműve két különálló épületben fogalmazta meg a két funkciót, s a városházát egy fedett gyalogátjáróval kötötte össze a vigadóval. A bírálók több hibáját is megfogalmazták a tervnek, mégis – mivel „A tervezet komoly, érett művész munkája, a homlokzatok az alaprajzból szervesen fejlődnek és az épület rendeltetését jellegzetesen fejezik ki” – az első helyre sorolták, sőt kivitelezésre is javasolták. Orbán Ferenc másodikként értékelt cour d’honneur terve is tetszetős volt a bizottság számára, amely megoldást mégis ambivalensen értékelték: „A cour d’honneur eszméje biztosítja ezt a kedvező homlokzati hatást, de viszont ugyanez eredményezi azon súlyos alaprajzi hibát, mi a nagytermek elhelyezésében mutatkozik.”

Hasonló kettősség mutatkozik a harmadik helyezett értékelésénél is: „Alapvető hibája ennek a tervnek, amely különben igen ötletes s a vigadórész elrendezésében szép gondolattal bír az, hogy a vigadó komplexum elhelyezése által az emeletekben a hivatalos helyiségek köröskörül való összeköttetését helyrehozhatlan módon megszakítja.” Ugyanakkor Tornallyay és Fábián pályaművénél a „homlokzatok modern irányzatú formanyelvükkel a mögöttük fekvő helyiségek rendeltetését jellegzetesen fejezik ki és általában kedvező hatásúak” – fogalmazta meg a bíráló.

A megvett tervet pedig végül ekképp jellemezték: „Az épület arkitektonikus kiképzése monumentálisra törekszik, formái azonban némileg ridegek és komorak és aligha illeszkednének be a Mátyás-tér környezetébe. A tervezett torony jó hatást ígér, alaprajzi elhelyezése azonban egészen szervesen és önkényes.”

A kiírásban az építés költségét kétezer koronában maximalizálták, amelyben a belső kialakítás is beleértendő volt (a bútorok kivételével). A bemutatott pályatervek azonban nem maradtak e kereten belül, a legolcsóbb terv is („Kincses Kolozsvár II.”, 2,280.000 K) túllépte az irányösszeget.

A pályázat bár eredményes volt, Kolozsváron mégsem épült meg egyik városháza sem. A következő évtizedek sem hozták el annak lehetőségét, hogy Kolozsvár városa új, nagyobb székházba költöztethesse hivatalait. Csak 1991-ben történt ez meg, s ekkor sem új épületbe, hanem az Alpár Ignác által tervezett, 1896–1897-ben épült vármegyeházába költözött át a városi előljáróság.

HIVATALSZERVEZÉS ÉS HELYIGÉNY A PÁLYÁZATOK ALAPJÁN

A városházák mint hivatali épületek helyiségstruktúrája értelemszerűen – a reprezentációs és az építészeti-művészeti követelményeken túl – jelentős mértékben igazodott a hivatali apparátushoz, amely azonban nem volt teljesen azonos a városok esetében. Az eltérő szervezet és az ebből következő helyigény elsősorban annak volt a következménye, hogy a törvényhatóságok (az ilyen jogú városok és a vármegyék) az 1870-es, majd az 1886-os törvényi szabályozás alapján három feladatot láttak el. Mindenekelőtt *önkormányzatok* voltak, amely a helyi ügyeik saját, önálló elintézését, szervezését engedte meg számukra. Emellett feladatuk volt az *állami közigazgatás közvetítése*, ekképpen a központi végrehajtó hatalom részesévé, annak egyfajta területi-helyi szervévé váltak. Ebben a minőségükben állami hatósági ügyeket láttak el hivatalaik. Harmadik elemként egyéb közérdekű, illetve országos ügyekkel is foglalkozhattak, azokat megvitathatták, megál-

¹⁴⁰ Kolozsvár 1910. 4–18.

podásaikat felterjeszthették a kormányhoz, illetve a törvényhozáshoz. Ez egyfajta *politikai funkciót* jelentett.¹⁴¹

Az első két feladatkör, azaz a helyi és az állami igazgatási feladatok¹⁴² ellátása határozta meg elsődlegesen a törvényhatóságok hivatali szervezetét, s ekképpen székházaik helyigényét. E ket-tősségből adódóan az egyes funkciókhoz kapcsolódó helyiségek valamennyi városnál megtalál-hatók voltak, mint például a közgyűlés, a városi tanács, a főispán és a polgármester vagy a szám-vevőség. Más hivatalok, illetve közegek viszont nem feltétlenül állandó elemei a törvényhatóságok hivatali szervezetének. Ezt magyarázhatja, hogy a törvényhatóságokra vonatkozó 1886-os tör-vény megengedte, hogy saját helyi szervezetüket maguk alakíthassák ki.¹⁴³ A hat városból példá-ul csak Pécsen és Pozsonyban írták elő erdészeti hivatal elhelyezését az épületben, de vízvezetéki, valamint köztisztviselési igazgatással csak Kolozsváron, vagy közművelődési osztállyal csak Szabadkán kellett a pályázóknak számolni a helyiségek kialakításánál. Ugyanakkor egyes, a köz-ponti igazgatáshoz kapcsolódó feladatok – mint például az adóügyek¹⁴⁴ – valamennyi helyen megjelentek. Állandó feladatnak, így elhelyezendő hivatalnak mutatkozik még a mérnöki, a rend-dőrségi¹⁴⁵ és az anyakönyvi hivatal. Ez utóbbinál feltűnő, hogy a Győr által kiírt 1893-as városhá-zi tervpályázatban még nem szerepel, a későbbiekben viszont mindenhol. Ennek oka az, hogy csak 1894-ben alkotta meg az Országgyűlés azt a törvényt,¹⁴⁶ amely alapján az anyakönyveket az állami szervek, s nem az egyházak vezették. Az állami anyakönyvvezetés szerveztét pedig a kö-vetkező időszakban alakította ki a belügyminisztérium a törvényhatóságok közreműködésével.¹⁴⁷

A közigazgatási feladatok itt csak vázolt sokrétűsége egyfajta pillanatképként is értelmezhető a korszak hivatali struktúrájáról. A szinte megszámlálhatatlan közigazgatási feladatok színessége a vizsgált tervpályázatok építési programjaiból is kitűnik. Már a kiírás módszere is eltérő az egyes városoknál. Ugyan az építési programok mindegyike utal arra, hogy az egyes helyiségek mely szinteken helyezendők el, de ez alapján csak Győr, Marosvásárhely és Pozsony városa hatá-rozta meg a tervezési programot. Ezek között a győri kiírás a legrészletesebb, itt a helyiségfelosz-

¹⁴¹ A törvényhatóságokról szóló 1886. évi XXI. tc. 1. §. Valamint a korábbi, 1870. évi XLII. tc. is hasonlóképpen rendelkezett. Lásd még: Stipta 1995. 155; Máthé 2017. 429–436.

¹⁴² Tulajdonképpen ebben a vonatkozásban beszélhetünk általános igazgatásról, amelyet „középfokon a törvény-hatóságok, alsó fokon a községek, illetve az I. fokú közigazgatási hatósági jogkört a községek vonatkozásában a főszolgabírák, rendezett tanácsú városokban a polgármesterek, törvényhatósági jogú városban pedig a tanács által megbízott tisztviselők” láttak el. Csizmadia 1976. 195.

¹⁴³ 1886. évi XXI. tc. 77.§.

¹⁴⁴ Az adóügyek számos vonatkozásban megjelentek a hivatali szervezetben, attól függően, hogy a helyi vagy az állami adók kezeléséről kellett gondoskodnia a törvényhatóságnak. Ennek – és a korszak folyamatos jogszabá-lyi változásának – megfelelően többféle adókkal foglalkozó irodahelyiséget alakítottak ki a vizsgált városházá-kon, így a legtöbb esetben adóügyi osztállyal vagy adóhivatallal találkozunk, de fogyasztási adóhivatal, javadal-mi hivatal, illetve jövedéki hivatal is megjelenik a struktúrában.

¹⁴⁵ A rendőrség – miután 1872-ben a cs. kir. rendőrigazgatóságok helyébe városi önkormányzati rendőrségek léptek – helyi feladattá vált. Korszakunkban csak Budapesten, majd kiterjesztve a környező településeken álla-mosították a rendőrségeket, illetve az 1886-os törvényhatósági szabályozás a főispánok kezébe adta a városi rendőrkapitányok kinevezésének jogát. Az államosítás-központosítás azonban nem ment végbe ekkor, majd csak 1919–1920-ban. Vö. Meznerics–Torday 1937. 66–67. Ekképpen a korszakunkban a legtöbb városházán el kellett helyezni a rendőri hatóságot.

¹⁴⁶ 1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről.

¹⁴⁷ A m. kir. belügyministernek 9.500. szám alatt valamennyi vármegye közigazgatási bizottságához intézett körren-delete, a vármegyék területének anyakönyvi területekre való beosztása, valamint az anyakönyvi kerületek elne-vezésének és székhelyének meghatározása iránti javaslatok elkészítése és fölterjesztése tárgyában. 1895. 01. 30.

tás az elvárt nagyságot is tartalmazza. A többi város (Pécs, Szabadka, Kolozsvár) inkább a helyiségcsoportokra helyezte a hangsúlyt, így ennek megfelelően írta elő a tervezendő helyiségeket, de ezekben a pályázatokban is találunk utalást arra, hogy az egyes funkciók melyik szinten kapjanak helyet.

Véleményünk szerint a helyiségcsoportok megadása alkalmasabbnak tűnik a szervezet helyigényének áttekintésére, ezért célszerű ebből a szempontból megvizsgálni az építési programokat.

A városházák helyiségcsoportjai

A *közülési terem* valamennyi tervezendő városháza esetében a kiírások egyik legfontosabb elemeként jelent meg. Ennek elhelyezése szinte mindig az első emeletre volt előírva, csupán Pécsen kérte az építető a második emeletre való helyezést.¹⁴⁸ Ez valószínűleg az építési telek domborzati viszonyaiból következett, valamint abból, hogy a földszinten üzlethelyiségeket kívántak létrehozni. A *közülési terem* mindenhol két szint magasságúra, karzattal¹⁴⁹ kellett tervezni, s maga is egy *helyiségcsoportnak* alkotta a legfontosabb elemét. A hozzákapcsolódó terek között találjuk az ún. kistermet, illetve a bizottsági üléstermet. Az elhelyezés, illetve a különböző méretű terek egymás mellé sorolása a szervezeti struktúrából is következett, ugyanis 1876 óta a törvényhatóságok közgyűlései mellett közigazgatási bizottságokat is működtettek, amelyek kisebb testületi szervként az adminisztratív feladatok koordinálására voltak hivatottak.¹⁵⁰ A nagy- és kisterem szervezeti kapcsolatrendszere mellett praktikus szempontok vezérelhették a marosvásárhelyi városházát a tervezési program írásakor, hiszen kifejezett előírásként jelent meg, hogy a közgyűlési terem mellett elhelyezendő bizottsági ülésterem házasságkötő teremként is fog szolgálni, ezért az anyakönyvi osztályt e mellé kell szervezni.¹⁵¹ Ez a funkciómegosztás azzal magyarázható, hogy az anyakönyvek vezetésén túl az anyakönyvi hivatalok, illetve az anyakönyvvezetők kapták meg azt a feladatot is, hogy a polgári házasságokat megkössék. Ez az említett 1894-es törvénnyel összefüggésben hozott szabályozásnak köszönhető,¹⁵² természetesen a korábbi városházák esetében nem találunk házasságkötő termeket.

A kisebb termek száma és funkciója változhatott egy-egy épületen belül. A szervezeti-működési követelményeknek megfelelően a közigazgatási bizottság számára biztosítottak termet, de

¹⁴⁸ Pécs 1904. 3.

¹⁴⁹ A karzat alkalmas volt arra, hogy a közgyűlés üléseinek nyilvánosságát biztosítsa. A nyilvános üléseken hallgatóság is részt vehetett, amelynek elkülönített helyet kellett biztosítani a törvény rendelkezése értelmében. 1886. évi XXI. tc. 50. §.

¹⁵⁰ 1876. évi VI. törvénycikk a közigazgatási bizottságról.

¹⁵¹ Marosvásárhely 1905. 23.

¹⁵² 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról. A törvény 29. §-a értelmében a házasságot polgári tisztviselő előtt kellett megkötöni. A jogszabály szerint polgári tisztviselő volt az anyakönyvvezető, a törvényhatóság első tisztviselője, a főszolgabíró, a rendezett tanácsú város polgármestere, az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai képviselője, konzulja és ezek helyettese a magyar kormánytól nyert felhatalmazás korlátain belül. Ez alapján megállapítható, hogy a törvényhatósági jogú városokban maga a polgármester mint a törvényhatóság első számú tisztviselője is megköthette a házasságot, amely aktus tanuk előtt zajlott, így kézenfekvő volt, hogy az ünnepélyesség, a nyilvánosság és a hivatalos körülmények biztosítása érdekében a városházák egyik, több ember befogadására is alkalmas üléstermet használnak erre a célra.

emellett néhol külön polgármesteri tanácssteremmel (Pécs,¹⁵³ Szabadka,¹⁵⁴ Kolozsvár¹⁵⁵) és szavazatszedő bizottsági teremmel (Pécs¹⁵⁶), vagy éppen árvaszéki (Pécs,¹⁵⁷ Szabadka,¹⁵⁸ Kolozsvár¹⁵⁹), továbbá gazdasági tanácssteremmel (Pécs¹⁶⁰) is találkozunk egyes pályaműveknél. Szabadkán az adóügyi osztálynak is tervezettek tanácskozó termet.¹⁶¹ Olykor a közgyűlési termet két – kifejezetten a bizottság, illetve a tanácskozásnak rendelt – kisebb terem övezi, mint a marosvásárhelyi pályázatnál.¹⁶²

A nagytermek használatának velejárója volt, így minden építési programban megjelent a megfelelő előszoba és ruhatár kialakítása. Egyes kiírások a termék *méretét* is megadták, amely szintén eltér városonként. Mivel a közgyűlési terem elsősorban a döntéshozó testületi szerv munkatere volt, ezért ehhez kellett méretezni. A közgyűlés, vagyis a törvényhatósági bizottság tagjainak számát a törvény határozta meg. Eszerint a létszám 48 és 400 fő közé eshetett, a törvényhatóság lakosságához mérten.¹⁶³ Pécsen és Szabadkán ezt a számot adták meg, míg Győrben és Kolozsváron négyzetméterben határozták meg a terem területét.

A városok önzigazgatásának legfontosabb tisztviselője a *polgármester* volt, aki mellé külön hivatalt szerveztek. A polgármester a megyei törvényhatóságok alispánjának volt megfeleltethető, jogköre is hasonló volt.¹⁶⁴ A polgármester mint a törvényhatósági jogú város elsőszámú tisztviselője számos közigazgatási feladatát a polgármesteri és az egyéb hivatalok útján teljesíthette. E szervezeti felépítés jelentette egyúttal azt is – a helyszükséglet szempontjából –, hogy a polgármester munkájához közvetlenül is kapcsolódtak helyiségek, illetve további helyiségcsoportokat a már említett hivatalok, osztályok képeztek. A polgármester szobái a városházák legfontosabb szintjén helyezkedtek el a közgyűlés helyiségeivel együtt.¹⁶⁵ Az egyes pályázati előírásokból képet kaphatunk arról, hogy a polgármesteri helyiségcsoport milyen elemekből állt. Általános, hogy a polgármester dolgozószobájához előszoba kapcsolódott, valamint egy fogalmazói, illetve jegyzői szoba, továbbá egy kisebb tanácskozóterem, amely a városi tanácsot és a különböző választmányok munkáját is kiszolgálhatta. A vizsgált pályázatok közül egyedül a pozsonyinál nem találunk e helyiségekre előírást, feltehetőleg azért, mert ez egy bővítés volt és a már meglévő épületrészben kapott helyet a polgármester.

Míg a testületi szerv és a polgármester a helyi igazgatáshoz kötődő szervek voltak, addig a *főispán*, aki a törvényhatóság élén állt, a központi végrehajtóhatalom képviselője volt, s mint

¹⁵³ Pécs 1904. 26.

¹⁵⁴ Szabadka 1907. 2.

¹⁵⁵ Kolozsvár 1910. 2.

¹⁵⁶ Pécs 1904. 26.

¹⁵⁷ Uo.

¹⁵⁸ Szabadka 1907. 3.

¹⁵⁹ Kolozsvár 1910. 2.

¹⁶⁰ Pécs 1904. 26.

¹⁶¹ Szabadka 1907. 3.

¹⁶² Marosvásárhely 1905. 23.

¹⁶³ 1886. évi XXI. tc. 24. §. A bizottsági tagok számát a törvényhatóság lakosainak száma szabályozza, ti. vármegyékben minden 500, törvényhatósági joggal bíró városokban minden 250 lakos után egy bizottsági tag számíttatik. A bizottság legtöbb adót fizető és választott tagjainak összes száma azonban vármegyékben 120-nál kevesebb és 600-nál több, városi törvényhatóságokban pedig 48-nál kevesebb és 400-nál több sehol sem lehet.

¹⁶⁴ Jogköréről az általunk vizsgált városházi tervpályázatok időszakában az 1886. évi XXI. tc. 73. §-a rendelkezett.

¹⁶⁵ Pécsen az első emeletre tervezték a polgármesteri hivatalt, míg a közgyűlési terem a második emeletre került. Pécs 1904. 3.

ilyen a posztját a belügyminiszter előterjesztésére a király kinevezése útján töltötte be.¹⁶⁶ A főispán tehát a kormány embere volt, s nem az önkormányzaté, mégis a törvényhatóságoknál megjelenő tisztség volt. A feladatai ellátásához a főispán mellett is egy hivatal működött. Ezek a főispáni hivatalok azonban nem minden törvényhatósági jogú város székházában jelentek meg, s a vizsgált építési programoknak sem mindegyike szól róluk. Ez magyarázható azzal, hogy egy főispán több törvényhatóság élén is állhatott,¹⁶⁷ így amelyik városházán nem volt főispáni hivatal, feltételezhető, hogy irodája az adott településen a megyeházán kapott helyet. A vizsgált városokban is igazolva látszik ez, hiszen a hatból öt esetben (Győr, Pécs, Marosvásárhely, Pozsony és Kolozsvár) a városi főispán megyei főispán is volt egyúttal. Így nem meglepő, hogy a városháza-pályázatok közül csupán Győrben és Szabadkán jelezték a kiírásban a főispáni hivatal elhelyezését. Győr vármegye és Győr város főispánja a pályázat időszakában Laszberg Rezső gróf volt, tehát a két törvényhatóságnak ugyanaz a személy volt a főispánja, mégis a városházán kívánták elhelyezni a hivatalát, feltételezhetően a régi vármegyházából az új építendő városházába akarták elköltöztetni, és ezért került be az építési programba a helyiségcsoport. A főispáni hivatal elhelyezésére a magyarázatot a Bács-Bodrog vármegyei Szabadkán az szolgáltatja, hogy a város nem volt megyeszékhely – ezt a funkciót Zombor városa töltötte be –, így Szabadka törvényhatósági jogú városnak mindenképp gondoskodnia kellett főispánjának helyszíni irodáiról (12. ábra). A többi városban a megyei és a városi főispán ugyanaz a személy volt.¹⁶⁸

Győrben két szobát és egy előszobát szántak a főispánnak, valamint kikötötték, hogy a nagyterem legyen kapcsolatban a főispán helyiségével.¹⁶⁹ Szabadkán valamivel összetettebb helyiségcsoport kialakítását kívánták meg, ugyanis a pályázóknak az előszoba és az iroda mellett, titkári szobát, dolgozószobát és fogadótermet is kellett tervezniük. Ez utóbbi a közigazgatási bizottság ülésterme is volt (12. ábra).¹⁷⁰

A helyiségek kiosztásának koncepciója

A helyiségkialakítás koncepciója megegyezik a vizsgált tervpályázatokban abban, hogy a kiemelt szinten kaptak helyet a *legfontosabb* közegek, így a testületi szerv, a polgármester és a főispán. Ezeket együtt kezelték. A további hivatalok elhelyezésénél a célszerűség játszott nagyobb szerepet. Így például az említett anyakönyvezéshez kapcsolódó házasságkötő és a bizottsági ülésterem kerültek egymás mellé Marosvásárhelyen és Kolozsváron. Általános, hogy a *kiszolgáló helyiségeket*, mint az irat- és levéltárakat, a raktárakat, valamint a zárkákat, de akár a kapus, a rendőrbiztos, a tűzoltóaltiszt,¹⁷¹ a várnagy,¹⁷² a házmester¹⁷³ vagy a gondnok lakását¹⁷⁴ az alagsorban alakí-

¹⁶⁶ 1886. évi XXI. tc. 56. §.

¹⁶⁷ Az 1874. évi XXXIX. tc. rendelkezései engedték meg a főispáni posztok közötti átfedést. Később a főispánok létszámát az 1886. évi XXI. tc. 70 főben maximalizálta (63. §).

¹⁶⁸ Vö. *Magyarország tiszti cím- és névtára*. 1893, 1902, 1905, 1906, 1907, 1910.

¹⁶⁹ Győr 1894. 3.

¹⁷⁰ Szabadka 1907. 2.

¹⁷¹ A marosvásárhelyi pályázatban írták elő. Marosvásárhely 1905. 23.

¹⁷² A szabadkai programban írták elő. Az elnevezés szokatlan a városházánál, mert a várnagy jellemzően a megyeházák gondnoki feladatait végző tisztviselője volt. Szabadka 1906. 4.

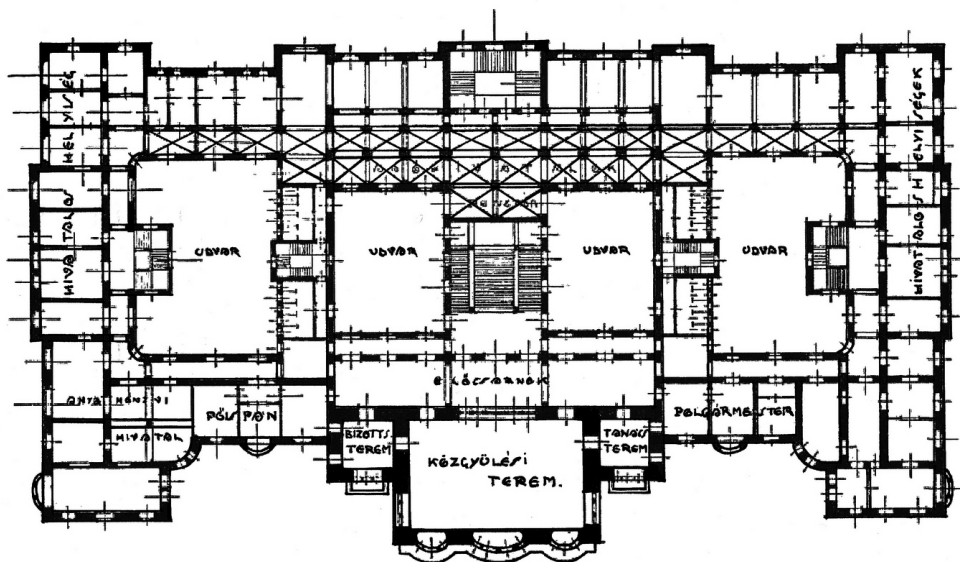
¹⁷³ Kolozsvár 1910. 2.

¹⁷⁴ Ezek a lakások relatíve kis alapterületűek voltak. A győri építési programban például négy szolgáló és egy portáslakás tervezését írták elő egyenként 55 m² alapterülettel az alagsorban: „ezek mindegyike 1 szoba, konyha és

SZABADKAI VÁROSHÁZ

I. EMELETI - ALAPRÁJZ

12. ábra. A szabadkai városháza első emeleti alaprajza a közgyűlési termet övező főispáni (bal oldal) és polgármesteri (jobb oldal) helyiségcsoportokkal (Forrás: Braun 1912)

tották ki. A földszinten pedig a nagyobb ügyfélforgalmú hivatalok kaptak helyet, így a rendőrség, a számvevőség, a pénztár, a községi bíróság, illetve Pécsen, Szabadkán és Kolozsváron üzlethelyiségek tervezését is kérték ezen a szinten. A boltok kialakítása a városházák utcai, földszinti traktusaiban nem újkeletű dolog. A középkori hagyományokból táplálkozó, ugyanakkor mindenkor ésszerű megfontolás a település központjában álló városházák pozíciójának kihasználása kereskedelmi, olykor vendéglátóipari tevékenységekre. S nem mellesleg a sokszor kölcsönből épülő színházak rentabilitását is nagyban segítette az üzlethelyiségek bérbeadásából származó bevétel. A tanulmányban megvizsgált hat városháza „aljában” Pécsen, Szabadkán és Kolozsváron meg is kívánta az épített az üzlethelyek „betervezését” a pályázóktól.

Az emeleteken kapott helyet a többi hivatal a reprezentatív terekhez képest alárendelt szerepben, a hátsó traktusokban vagy magasabb szinteken, melléklépcsőkön keresztüli megközelíthetőséggel. A kolozsvári pályázatban a „Salve” jelígejű tervnél épp azt kifogásolta a bírálóbizottság, hogy a tervező a rendőrséget a főtér felé eső „legexponáltabb” helyen alakította ki, ezért át kell onnan helyezni (13. ábra).¹⁷⁵

A számvevőséget és a pénztári hivatalt az ügymenet miatt célszerű volt mindig együtt, egy helyiségcsoportként szervezni, így szinte mindenütt ezt szorgalmazták. Ha ez nem így történt,

kamrából álljon” – olvasható a kiírásban. (Győr 1894. 4.) Pécsen viszont a földszintre, az udvarba kellett kerülnie a házfelügyelő lakásának. (Pécs 1904. 3.) Általában megállapítható, hogy csak a kiszolgáló személyzet azon tagjainak terveztek lakásokat a városházákon, akiknek feladatukból adódóan az állandó jelenlétük szükséges volt az épületben.

¹⁷⁵ Kolozsvár 1910. 19.

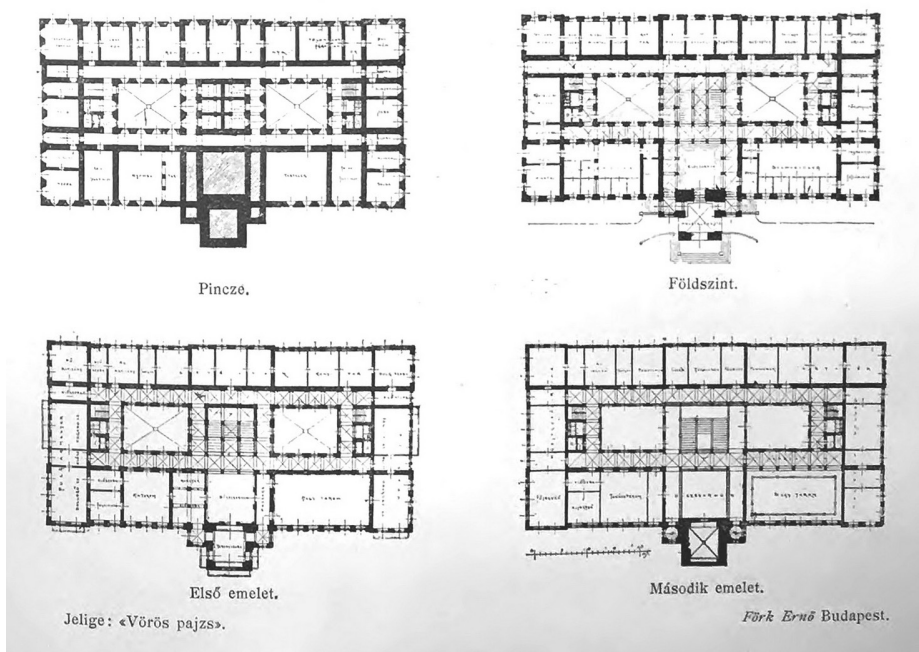

kifogást emelt a bírálóbizottság, mint például az „Eszme, erő, jóság” jeligés tervnél Győrben.¹⁷⁶ Pécsen viszont Alpár Ignác tervében – utalva arra, hogy a tervező kellőképpen ismerheti az ügymenetet – épp azt emelték ki, hogy jól sikerült e helyiségek megtervezése (14. ábra).¹⁷⁷ Ez a hivatal – az ügyfélforgalom miatt – csak ritkán került magasabb szintekre.

A helyiségek mérete

Általános elvárás volt a megfelelő *alapterület* biztosítása a funkciókhoz. Egyes pályázatoknál – mint a győrinél – előre meg is határozták a helyiségméreteket. A 100 m²-t meghaladó méret – ahogy láthattuk – az üléstermek sajátja volt, s ilyen méretű helyiségekből értelemszerűen kevés volt a városházákon, kivéve akkor, ha más rendeltetése is volt az épületnek, mint Kolozsváron, ahol vigadóval együtt kellett megtervezniük a komplexumot a pályázóknak.¹⁷⁸

A közepes terek elsősorban a közlekedő, illetve a tanácskozó helyiségek esetében jelentek meg, ilyenek a nagyterem melletti közigazgatási bizottsági és tanácskozó terem, amelyek mérete nem haladta meg a 100 m²-t. Ha egy-egy esetben a pályázók túlméretezték a helyiségeket, a bírálóbizottság kifogásolta ezt, miként a „Vörös pajzs” jeligés tervnél Győrben, ahol a főjegyzőnek 66–70 négyzetméternyi „termet” s nem szobát biztosított a tervező (15. ábra).¹⁷⁹

15. ábra. A „Vörös pajzs” jeligéjű győri terv a maga „túlméretezett” helyiségeivel (Forrás: Győr, 1894. 31)

¹⁷⁶ Győr 1894. 6.

¹⁷⁷ Pécs 1904. 30.

¹⁷⁸ Kolozsvár 1910. 1.

¹⁷⁹ Győr 1894. 6.

Az egyes hivatalok irodáinak mérete átlagosan 20 és 30 m² között mozgott, leszámítva a nagyobb irattárakat, amelyek az adott irodacsoporthoz kapcsolódtak. Értelemszerűen ezekből a kis terekből volt számszerűen a legtöbb a városházákon.

A vizsgált hat városháza helyiségméreteinek megadásánál a pályázatok nem helyeztek nagy hangsúlyt a magassági méretek megadására. Egyes kiírásokban azonban mégis fontosnak tartotta a pályázató a harmadik dimenzió kérdését is. Így például a győri pályázatban olvasható, hogy a földszint 4 m, az első emelet 4,2 m, a második pedig szintén 4 m belmagassággal tervezendő.¹⁸⁰ Pozsonyban is fontossá vált a szintmagasság kérdése, amit magyaráz az, hogy egy régi épülethez kapcsolódó bővítést terveztek: „az emeletek padlótól padlóig 4,00 m magassággal tervezendők, de az összekötő szárny fedelének gerincmagassága a régi városház fedelének gerincmagasságát semmi körülmények között sem haladhatja meg.”¹⁸¹ Marosvásárhelyen a közgyűlési teremnél írták elő – konkrét méretek megadása nélkül –, hogy az két emeletnyi magas legyen.¹⁸²

A szuterénhelyiségeknél érthető okokból kényes kérdés volt a magassági méret, amit például Pozsonyban 3,6 m-ben határoztak meg,¹⁸³ máshol viszont csak akkor nyert jelentőséget, ha a pályázó nem megfelelően alakította ki, miként többek között a győri bírálatokban is olvasható.¹⁸⁴

A magassági méretek hanyagolása valószínűleg a korszak általánosan ismert építészeti-építési szabályaival, gyakorlatával magyarázható: a térképzésben csak a reprezentatív térsorban van méreteltérés a szokásos szintmagasságtól.

Közlekedés az épületen belül

Nagy hangsúlyt fektettek a tervezésnél a bejáratokra és a belső közlekedési útvonalakra. A városházák *főbejárata* mindig jelentős építészeti hangsúlyt kapott, amely a homlokzati architektúra jellegét is meghatározta. A főbejáratnál jellemzően előcsarnokot, vesztibült alakítottak ki, amelyen át elérhető volt a vertikális közlekedés gerincét adó díszlépcső. A *mellékbejáratokat* a telekadottságokhoz, az utcai közlekedési viszonyokhoz és a belső használathoz igazították. A „Sophianae” jeligés pécsi tervnél kiemelték, hogy a „rendőrlegénységi férőhelyiségeket” felügyeleti-biztonsági és közbiztonsági szempontból szerencsésen helyezte el a pályázó, mert mind a fő-, mind a mellékbejáratokhoz közel esik (16. ábra).¹⁸⁵

A reprezentatív módon kialakított *főlépcsőt* általában a közgyűlési terem szintjéig vezették fel, a többi emeletet csak *melléklépcsőkön* lehetett megközelíteni. Ahol ez nem így történt – mint például a kolozsvári pályázatoknál – a bírálóbizottság meg is jegyezte, hogy nem szerencsés a felsőbb szintekig felvezető díszlépcső, amely így monumentalitásából veszít.¹⁸⁶ A korábban kiírt győri pályázatnál a „Pax” jeligéjű tervnél viszont épp azt kifogásolták, hogy a főlépcső csak az első szintig vezet fel, s a többi közlekedés a nagy melléklépcsőre szorul.¹⁸⁷ Egyes esetekben *belső*

¹⁸⁰ Győr 1894. 2.

¹⁸¹ Pozsony 1908. 1.

¹⁸² Marosvásárhely 1905. 23.

¹⁸³ Pozsony 1908. 1.

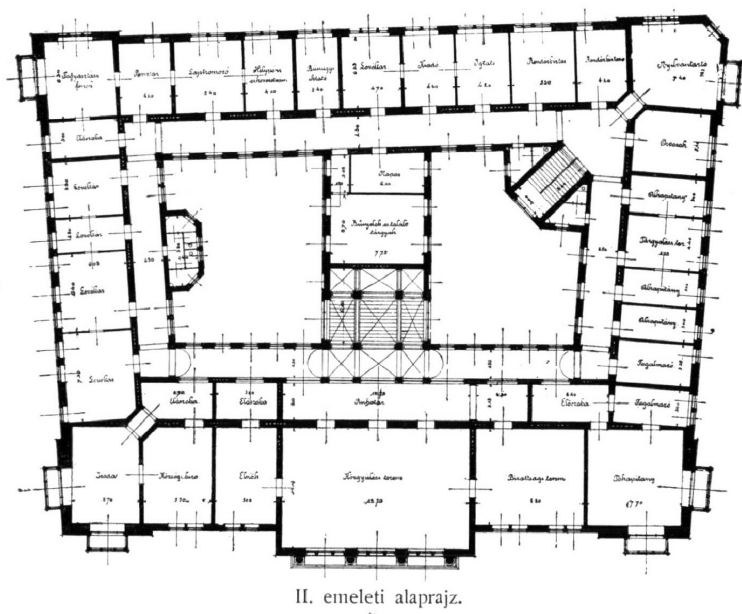
¹⁸⁴ Győr 1894. 5.

¹⁸⁵ Pécs 1904. 31.

¹⁸⁶ Kolozsvár 1910. 19.

¹⁸⁷ Győr 1894. 5.

16. ábra. A pécsi pályázatra beérkezett „Sophianae” jeligéjű terv alaprajzi megoldásai
(Forrás: Pécs, 1904. 10)

lépcsők kialakítását is szükségesnek találták, mint az 1905-ös szabadkai pályázatnál, ahol előírták, hogy a levéltárból közvetlen lépcső vezessen le a hozzá tartozó „souterrain” helyiségeibe.¹⁸⁸

Az épületen belüli *horizontális közlekedési útvonalak* szoros kapcsolatban álltak az épülettömeg kialakításával. A városháza épületek többnyire igazodtak a telekadottságokhoz, még a szabadon álló épületek is teletömbként épültek, négyzetes zárt vagy U alakú kompozícióban. Ez és a helyiségek kiosztása – figyelemmel a megközelíthetőségre, valamint a bejáratok nyitására – több épületszárny kialakítását kívánta meg. Ezek a szárnyak egy vagy több udvart fogtak közre, amelyek körül zárt oldalfolyosó futott, s a külső, utcai oldalon sorolták az irodahelyiségeket.¹⁸⁹ Az így kialakult kétmenetes (másfél) traktusok a tipikusak. A belső udvari oldalfolyosó és az utcai irodasor a fény- és szellőzési viszonyok miatt elvárt volt. Hárommenetes megoldással ritkán találkozunk a városháza épületeknél, de például a „Pozsony” jellegű tervnél (Schuldner és Wannenmacher) előfordul ez a megoldás (17. ábra).¹⁹⁰

Az oldalfolyósó és az utcai helyiségsor közé ékelődő, leginkább előszobaként használható terek kedvezőtlen megvilágításuk miatt nem szívesen látták a terveken, a pályázati bírálatokban sokszor negatív kritikát kaptak az ilyen térszervezési megoldások. Az 1893-as győri tervek körében a bírálóbizottság kifogásolta a „Pax” jeliségű tervnél a kedvezőtlen megvilágítás mellett helyiségeket eredményező kettős szobasort.¹⁹¹ Az 1902-es pécsi értékelésnél a „Szülőföldem”

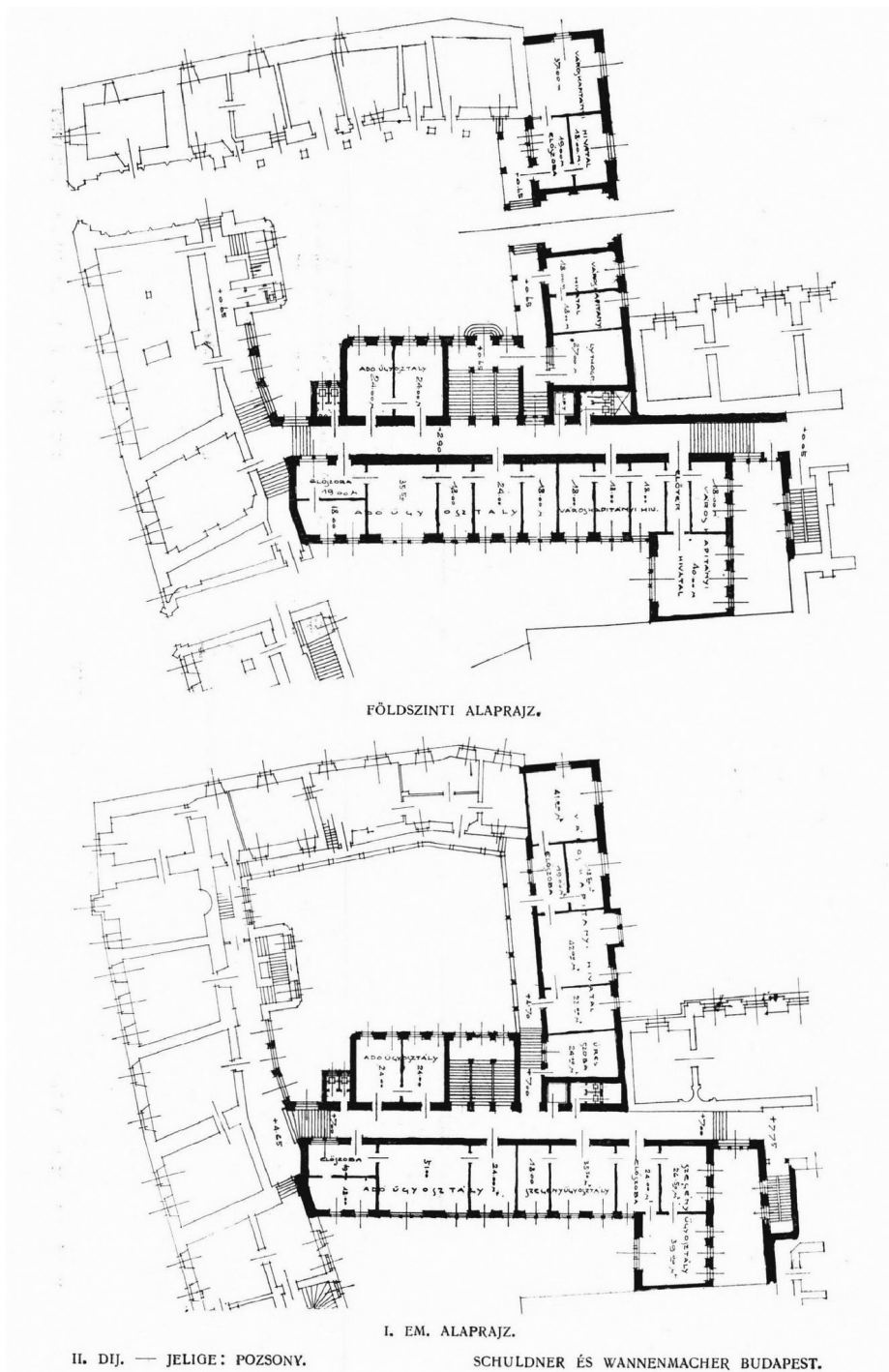
¹⁸⁸ Marosvásárhely 1905. 23.

¹⁸⁹ Vö, Sisa 2013, 469.

¹⁹⁰ Pozsony 1908. 4.

¹⁹¹ Győr 1894. 5.

17. ábra. A középfolysós megoldás a „Pozsony” jeligés terven (Forrás: Pozsony 1904. 6)

jeligéjű tervnél is szóvá tették ezt.¹⁹² Az „Esperanto” tervet az 1910-es kolozsvári pályázatban pedig ki is zárták, mert „folyosós dupla traktusokat” alakított ki a pályázó, ami kedvezőtlen megvilágítású hivatalos helyiségeket eredményezett.¹⁹³

Ebben az időszakban a középfolysós is kerülendő volt, ha egy-egy terven mégis látni ilyet, az is csak egy-egy rövid épületszakaszra korlátozódott. A kettős szobasorhoz hasonlóan, a nem megfelelő fényviszonyok miatt nem alkalmazták ekkoriban e térszervezési módot, ha mégis előfordult – miként Lang Adolf 1902-es pécsi pályatervénél az épület északi és déli részében¹⁹⁴ –, akkor azt a bírálók szóvá is tették. Az 1907-es pozsonyi pályázaton viszont nem érte bírálat a középfolysósok kialakítását, talán mert itt az átépítés-bővítés által megkövetelt átkötőszárnynál kézenfekvő megoldás volt.¹⁹⁵

A városházák esetében kifejezetten elvárták a hivatali szobák *külső és belső* megközelíthetőségének lehetőségét. Ez elsősorban azt jelentette, hogy az egymás után sorakozó irodák a folyosóról is megközelíthetőek voltak, illetve a helyiségek közötti válaszfalakon is ajtót nyitottak a belső közlekedés érdekében. A két megoldás különböző arányban keveredett a pályatervekben: néhol csak hivatalonként egy-két ajtó nyílik a közlekedőre (pl. „Pozsony” jeligéjű terv¹⁹⁶), más-hol minden helyiség kinyílik a folyosóra (pl. „Sylvester” jeligéjű terv a szabadkai pályázaton¹⁹⁷). Általános, hogy ha egy-egy hivatali helyiségcsoportban nem volt kellően praktikus a közlekedési útvonalak megoldása, azt szóvá tették. Így történt a győri városháza-pályázat „Vörös pajzs” jeligéjű tervénél is, ahol csak egy folyosói bejáratot terveztek az egymásra felfűzött mérnöki szobáknak.¹⁹⁸

A helyiségstruktúra, a méretbeli prioritások és az épületen belüli közlekedés szervezése – a vizsgáltak alapján – nagyfokú racionalításra enged következtetni, amely a funkció elsődlegességét hirdeti. Ez – bár a kellő helyen és mértékben megfogalmazott reprezentativitás által finoman fűszerezett és így feledtetően leplezett, mégis – erőteljesen jelen van, ami a vizsgált városházák adminisztratív feladatait húzza alá.

ÖSSZEGZÉS

A kiegyezést követően, főként az 1880-as évektől kezdve szinte berobbant az urbanizáció, így a dualizmus kora a városfejlődés soha nem látott lehetőségeit hozta el. A gazdasági növekedés hozadékai egymást erősítve alakították át a városokat. Így a népességnövekedés, a polgárság és a munkásság változó arányú megjelenése a városi társadalomban maga után vonta mind az adminisztráció bővülését, mind a helyi önkormányzás, a polgári lét kifejezésének igényét. E tényezők a települések építészeti arculatára is hatással voltak köszönhetően a sok-sok magán- és középépítésnek. Mindezzel a magyar városházák építése szépen beilleszkedik abba az európai folya-

¹⁹² Pécs 1904. 33.

¹⁹³ Kolozsvár 1910. 3.

¹⁹⁴ Pécs 1904. 32.

¹⁹⁵ Pozsony 1908. 8.

¹⁹⁶ Pozsony 1908. 4.

¹⁹⁷ Szabadka 1907. 19.

¹⁹⁸ Győr 1894. 6.

matba, amely a városháza – a középkortól kezdődő – mindenkori fontosságát mutatja történetiségükkel és a társadalmi-politikai-gazdasági változásokra való reflektálásukkal egyaránt.¹⁹⁹

Nagyvárosaink településképeinek megváltozásában e korszakban kiemelt szerepet kapott az újonnan épített városháza, hiszen ez az épület volt hivatott a felduzzadt közigazgatás térigényeit kielégíteni csakúgy, mint a pozitív értelemben vett polgári önérzetet reprezentálni. Nem meglepő tehát, hogy ekkor – sok esetben évtizedes előkészítés után – a nagyobb magyar városok – melyek jelentősége jogi, azaz törvényhatósági státusukban is kifejezést nyert – új városi székház építésébe kezdtek, egy olyan periódusban, amikor egy-egy nagyobb középítkezéshez a tervezőket és a tervek versenyeztetve választották ki. E tervpályázatok – még akkor is, ha nem voltak mindig zökkenőmentesek – alkalmat teremtettek arra, hogy városaink kiemelkedő építészeti alkotással gazdagodjanak. Ezt igazolja az is, hogy számos e korszakhoz köthető városháza a magyar építészet jeles emlékévé vált.

Ezek a nagyjából a századforduló környékén lefolyt pályázatok – melyek körében hat törvényhatósági jogú városét vettük górcső alá – építési programjaik alapján is alátámasztják a változtalt folyamatokat: a városháza a megnövekedett közigazgatás funkcionális és reprezentatív épülete lett.

A közigazgatási helyigényre fókuszáló vizsgálat alapján megállapítható, hogy a korszak városházáinak alaprajzi kialakításánál leginkább a használati szempontokat vették figyelembe. A központi és a helyi igazgatási feladatok ellátására szervezett hivatalokat szisztematikusan, összefüggő helyiségcsoportokban igyekeztek elhelyezni ügyelve azok megközelíthetőségére, az épületen belüli praktikus elhelyezésére. Ekképp általánossá vált az, hogy a vezető tisztségviselők (polgármester, városi főispán) szobái a főemeleten-főfronton, az épületben kiemelt pozíciójú testületi gyűlésterem közelében helyezkedjenek el, míg a hivatalok az épület oldalsó-hátsó traktusaiban. A reprezentativitásnak alárendelt térszervezés „csak” a díszterek, így a főbejárat–főlépcső–nagyterem hármasa és kiszolgáló helyiségei esetében jelent meg. Ez azt jelzi, hogy a helyiségstruktúra kialakításában az adminisztratív funkció dominált, a praktikum volt az elsődleges.

A funkció és a téralakítás, avagy – egy kissé nagyobb látószögben – a közigazgatás és az építészet sajátos kapcsolatát talán jól érzékelteti a bemutatott hat közigazgatási jogú városi székházépítése, mindenesetre bátran állíthatjuk, hogy e városházák olyan lenyomatai a dualizmus prosperáló korának, amelyek a praktikum és a művészet szerencsés találkozásáról adnak képet.

IRODALOMJEGYZÉK

- [n. n.] Pécs. *ÉPIP* 1888. 404.
 [n. n.] A pécsi városház... *ÉPIP* 1888. 441.
 [n. n.] A pécsi városháza. (A f. é. aug. 12-én fölvett bírálati jegyzőkönyv.) *ÉPIP* 1888. 493–496.
 [n. n.] *Magyarország tiszti cím- és névtára*. 1893, 1902, 1905, 1906, 1907, 1910.
 [n. n.] Vegyesek. A győri városház építését... *ÉS* 1893. 26.
 [n. n.] A pozsonyi primási palotát... *ÉS* 1893. 60.
 [n. n.] A győri új városház építésére... *ÉS* 1893. 189.

¹⁹⁹ E témában a szerzőknek az *Architectura* c. német folyóiratban megjelenésre váró tanulmánya adhat további adalékot. Vö. Megyeri-Pálfi, Zoltán – Maróty, Katalin: Parallelities in the German, Austrian and Hungarian Town-Hall-Architecture during the Austrian-Hungarian Monarchy (1867–1918). *Architectura* (2021) (megjelenésre elfogadva)

- [n. n.] Városház tervezés Győrött. *ÉS* 1893. 217.
- [n. n.] Építkezés a vidéken. Győr. *ÉPIP* 1894. 121.
- [n. n.] Építkezés a vidéken. A győri új városháza tervei. *ÉPIP* 1894. 603.
- [n. n.] Építkezés a vidéken. Új városház Győrött. *ÉPIP* 1895. 202.
- [n. n.] Új kultúrpalota Pozsonyban. *ÉPIP* 1895. 212.
- [n. n.] Robbanás a városházán. *Pécsi Figyelő* 1896. 2–5.
- [n. n.] A pécsi robbanás. *VU* 1896. 534.
- [n. n.] Pozsonyban... *ÉS* 1897. 25.
- [n. n.] Vegyesek. Új városház építés Kolozsvárt. *ÉS* 1898. 74.
- [n. n.] Városház-építés. *Budapesti Építészeti Szemle* 1900. 261.
- [n. n.] A győri új városháza. *VU* 1900. 186.
- [n. n.] A pécsi városház... *ÉS* 1902. 189.
- [n. n.] Vegyesek. A Magyar Építőművészek Szövetségének... *ÉPIP* 1902. 338.
- [n. n.] Pécs városháza. *Pécsi Napló* 1903. 1.
- [n. n.] Tervpályázatok. Pécs város... *ÉS* 1903. 11–12.
- [n. n.] Pályázat a pécsi városházára. *Budapesti Hírlap* 1903. 10. 18. 12.
- [n. n.] A pécsi városház ujjáépítése. *PK* 1903. 02. 26. 6.
- [n. n.] Vegyesek. A Magyar Építőművészek Szövetsége... *ÉPIP* 1903. 14.
- [n. n.] Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. A mű- és középítési szakosztályok... *ÉPIP* 1903. 42.
- [n. n.] Pécs városháza. *Pécsi Napló* 1903. 04. 02. 1–2.
- [n. n.] Vegyesek. A pécsi városház tervpályázatára... *ÉPIP* 1903. 105.
- [n. n.] A pécsi új városháza. *PK* 1903. 03. 18. 4.
- [n. n.] A pécsi új városháza zsűrije. *PK* 1903. 03. 27. 7.
- [n. n.] A pécsi új városháza. *PK* 1903. 07. 28. 5–6.
- [n. n.] A pécsi új városház... *Gazdasági Mérnök* 1904. 02. 21. 63.
- [n. n.] Tervpályázatok. *ÉPIP* 1905. 88.
- [n. n.] A marosvásárhelyi városház tervpályázat bírálati jegyzőkönyve. *Budapesti Építészeti Szemle* 1905. 129–132.
- [n. n.] A pécsi városháza építése. *Az Ujság* 1905. 05. 30. 23.
- [n. n.] Tervpályázati hirdetmény. *MP* 1906. 36.
- [n. n.] Tervpályázatok. *ÉPIP* 1906. 336.
- [n. n.] Városházaavatás – diszpolgár-választás. *Mohács és Vidéke* 1907. 05. 26. 5.
- [n. n.] A szabadkai városház... *ÉPIP* 1907. 7.
- [n. n.] Vegyesek. A szabadkai új városháza. *ÉPIP* 1907. 37.
- [n. n.] Vegyesek. A szabadkai városháza tervpályázatán... *ÉPIP* 1907. 53.
- [n. n.] Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. *ÉPIP* 1907. 38.
- [n. n.] Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. *ÉPIP* 1907. 46.
- [n. n.] Tervpályázatok. *ÉPIP* 1907. 39.
- [n. n.] Tervpályázati határidők. *MP* 1907. 40.
- [n. n.] Tervpályázatok. *ÉPIP* 1907. 383.
- [n. n.] Tervpályázatok eredménye. *ÉPIP* 1907. 446.
- [n. n.] Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. *ÉPIP* 1907. 496.
- [n. n.] Versenytárgyalások. *ÉPIP* 1908. 156.
- [n. n.] Versenytárgyalások. *ÉPIP* 1910. 32.
- [n. n.] Versenytárgyalások eredménye. *ÉPIP* 1910. 62.

Almási 2005

Almási Tibor: Évről-évre. Fejezetek Győr képzőművészeti életéből. I. 1896–1900. In: *Arrabona – Múzeumi közlemények* 43/1. Főszerk.: Tóth László. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr 2005. 281–302.

Alpár 1903

Alpár Ignác: Nyílt levél. *ÉPIP* 1903. 319–320.

- Badics 1891 Badics Ferenc: A Bácska. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. VII. kötet. Magyarország II. A Nagy Magyar Alföld.* Magyar Királyi Államnyomda, Budapest 1891. 573–618.
- Borovszky 1908 Győr vármegye. *Magyarország vármegyéi és városai.* Szerk.: Borovszky Samu. Országos Monografia Társaság, Budapest 1908.
- Borovszky 1909 Bács-Bodrog vármegye 1. kötet. *Magyarország vármegyéi és városai.* Szerk.: Borovszky Samu. Országos Monografia Társaság, Budapest 1909.
- Braun 1912 Városháza Szabadka 1912: felavatásának ünnepére. Szerk.: Braun Henrik. Sas Ede Nyomda és Ujságvállalata, Nagyvárad 1912.
- Czigler 1898 Czigler Győző: Az építészet Magyarországon. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője* (1898) 157–161.
- Czvikovszky 2009 Czvikovszky Tamás: A város háza. A győri városháza története és bemutatása. Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, Győr 2009.
- Csizmadia 1976 Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVII. századtól a tanácsrendszerig.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
- Feld–Velladics 2016 Feld István – Velladics Márta: *Magyar építészet 2. Buda elfoglalásától József nádor koráig (1541–1808).* Kossuth Kiadó, Budapest 2016.
- Gerle 2003 Lechner Ödön. (Az építészet mesterei.) Szerk.: Gerle János. Holnap Kiadó, Budapest 2003.
- Győr 1894 Győri városház. *Magyar Építőművészeti Pályázatok 2* (1894) 2–32.
- Kabdebó 1910 Kabdebó Gyula: A pozsonyi városház. *MP 3* (1910) 1–8.
- Kinczer 2015 Kinczer Ágnes: Hübner Jenő (1863–1929). A kórházépületek specialistájának életműve. In: *Építőművészek Ybl és Lechner korában.* Szerk.: Rozsnyai József. Terc, Budapest 2015. 230–263.
- Kolozsvár 1910 A kolozsvári vigadó és városház tervpályázata. *Tervpályázatok 8* (1910) 1–21.
- Marosvásárhely 1905 A marosvásárhelyi városház pályatervei. *MP 6* (1905) 2–31.
- Máthé 2017 Máthé, Gábor: Das institutionelle System des ungarischen Rechtsstaates und die Doppelmonarchie. In: *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn.* Hrsg.: Máthé, Gábor. Dialóg Campus Verlag, Budapest 2017. 429–436.
- Meznerics–Torday 1937 Meznerics Iván – Torday Lajos: *A magyar közigazgatás szervei 1867–1937.* Magyar Közigazgatástudományi Intézet, Budapest 1937.
- Ninkov 2017 Ninkov K. Olga: Ünneplő polgármesterek. Biró Károly szabadkai polgármester és a városháza. In: *Szeccszió az Alföldön. Dolgozatok a régió művészet- és várostörténetéről.* Szerk.: Brunner Attila – Mészáros Márta – Veress Dániel. Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza 2017. 194–207.
- Pécs 1904 A pécsi városháza tervpályázata. *MP 2* (1904) 2–35.
- Pilkhoffer 2002 Pilkhoffer Mónika: A városháza tervpályázatai (1887–1903). *Pécsi Szemle 1* (2002) 44–47.
- Pilkhoffer 2017 Pilkhoffer Mónika: *Lang Adolf építész munkássága.* Terc, Budapest 2017.
- Pozsony 1908 A pozsonyi városháza átalakítási tervpályázata. *Tervpályázatok 2* (1908) 1–9.
- Régi városháza, Kolozsvár Régi városháza, Kolozsvár. Adatbank.ro. Romániai Magyar Lexikon. Műemlékek. <http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=233> (Utolsó megtekintés: 2020. 04. 15.)
- Rosch 2005 Rosch Gábor: *Alpár Ignác építészete.* Enciklopédia Kiadó, Budapest 2005.
- Sármány–Parsons 1995 Sármány–Parsons, Ilona: Rathausbauten in Ungarn um die Jahrhundertwende. Bürgerliche Selbstdarstellung. In: Hg.: Haas, Hannes – Stekl, Hannes. *Bürgerliche Selbstdarstellung. Städtebau, Architektur, Denkmäler.* Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 1995. 99–115.

- Sáry 2000 Sáry István: *A győri városháza*. Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr 2000.
- Sebestyén 2009 *Időtár 1. Marosvásárhely történeti kronológiája a kezdetektől 1848-ig*. Szerk.: Sebestyén Mihály. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely 2009.
- Sebestyén 2010 *Marosvásárhely történeti kronológiája 1848–1918*. Szerk.: Sebestyén Mihály. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely 2010.
- Sisa 2013 Sisa József: Városházák és megyeházák. In: *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Szerk.: Sisa József. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Osiris, Budapest 2013. 466–470.
- Stipta 1995 Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Osiris, Budapest 1995.
- Strobl 1903 Strobl Miksa: A pécsi városház. *Pécsi Napló* (1903. 05. 10.) 1–2.
- Sz. E. 1896 Sz. E.: Az ezredévi tárlat. *Magyar Génius* (1896. 05. 17.) 340.
- Szabadka 1907 A szabadkai városháza pályatervei. *MP* 3 (1907) 1–22.
- Székely 2020 Székely Márton: *Építészeti tervpályázatok Magyarországon 1891–1918 között*. PhD doktori értekezés. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2020. (Kézirat.)
- Székely–Marótyz 2015 Székely, Márton – Marótyz, Katalin: Design Competition for the Foncière Palace, Andrassy Avenue, Budapest – A Pivotal Moment. *Periodica Polytechnica Architecture* 46 (2015) 1. 29–37.
- Székely–Marótyz 2018 Székely Márton – Marótyz Katalin: A pályázat mint jelenség a késő historizáló építészet korában. *Építés–Építészettudomány* 46 (2018) 1–2. 93–116.
- Vujnović 2017 Gordana Prčić Vujnović: Szabadka szecessziós építésze. In: *Szecesszió az Alföldön. Dolgozatok a régió művészet- és várostörténetéről*. Szerk.: Brunner Attila – Mészáros Márta – Veress Dániel. Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza 2017. 131–143.

RÖVIDÍTÉSEK

ÉPIP	Építési Ipar, Építő Ipar, Építő Ipar – Építő Művészet
ÉS	Építészeti Szemle
MMÉE	Magyar Mérnök- és Építész Egylet
MP	Magyar Pályázatok, Magyar Pályázatok–Magyar Építőművészet
PK	Pécsi Közlöny
VU	Vasárnapi Ujság

Office Organization and Space Requirements on the Examples of the Headquarters of Cities with Municipal Rights

SUMMARY

The city halls of the Hungarian large cities – most of which are among the most beautiful architectural monuments of Hungarian historicism – well represent the explosive civilization and modernization that accompanied the changes that took place with the establishment of the Austro-Hungarian Monarchy (1867).

In our study, we want to give a new perspective to get to know the architectural tendencies of the period: we examine the spatial organization of large city halls in the light of the historical development of the administrative structure. With this analysis, we also shed light on the specific system of relations between administration and architecture.

The study is based on the more detailed tender documentation of six cities with municipal rights published in the Hungarian architectural press of the age of dualism, which spectacularly reflects the city hall architectural tendencies of the period.

We wrote up the design competition material of the city headquarters of Győr (1893–1894), Pécs (1902–1903), Târgu Mureș (1905), Subotica (1906), Bratislava (1907) and Cluj-Napoca (1910), thanks to which we analyzed the city hall as a significant administrative building type in relation to architectural function and space requirements. Thus, through the tenders of the largest city halls, we can draw the special features of the city halls of the age as administrative buildings, in addition to their well-known architectural representativeness, in their floor plan system and room structure.

KEYWORDS

city hall, town hall, cities, city with municipal rights, Dual Monarchy, Austro-Hungarian Monarchy, public administration, history of administration, design competition, architectural competition, history of architecture

Open Access nyilatkozat: A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

